



MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI INTÉZET

BUDAPESTI MUNKAGAZDASÁGTANI FÜZETEK
BWP – 2010/3

**Iskolázatlan szülők gyermekei és roma
fiatalok a középiskolában**

**Beszámoló az Educatio Életpálya-felvételének
2006 és 2009 közötti hullámaiból**

KERTESI GÁBOR - KÉZDI GÁBOR

Budapest Working Papers On The Labour Market
Budapest Munkagazdaságtani Füzetek
BWP – 2010/3

Iskolázatlan szülők gyermekei és roma fiatalok a középiskolában
Beszámoló az Educatio Életpálya-felvételének 2006 és 2009 közötti hullámaiból

Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézet
Budapesti Corvinus Egyetem, Emberi Erőforrások Tanszék

Szerzők:

Kertesi Gábor
tudományos tanácsadó
Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézet
E-mail: kertesi@econ.core.hu

Kézdi Gábor
tudományos főmunkatárs
Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézet
associate professor
Közép-európai Egyetem
E-mail: kezdig@ceu.hu

2010. július

ISBN 978 615 5024 04 7
ISSN 1785 3788

Kiadja
a Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézete

Iskolázatlan szülők gyermekei és roma fiatalok a középiskolában

Beszámoló az Educatio Életpálya-felvételeinek 2006 és 2009 közötti hullámaiból

Kertesi Gábor - Kézdi Gábor

Összefoglaló

A tanulmány az Életpálya-felmérés 2006 és 2009 közötti első négy hulláma alapján vizsgálja magyarországi fiatalok középiskolai pályafutását. Kimutatjuk, hogy három és fél évvel a 8. évfolyam befejezése után a fiatalok kilenc tizede található nappali tagozatos iskolában, háromnegyedük a folyamatos továbbhaladást jelentő 12. évfolyamon. A roma fiataloknál ezek az arányok mindössze 60 és 40 százalékosak. A lemorzsolódás és az évismétlés különösen magas arányú a szakiskolások között és esti tagozaton, gyakoriak az iskolatípusok közötti váltások, és az esti tagozatra került vagy lemorzsolódott tanulók számára gyakorlatilag nincs visszaút. A nyolcadikos kompetenciaeredmények szoros összefüggésben állnak a továbbtanulási irányokkal és a későbbi lemorzsolódással, de az alacsony iskolázottságú és a roma taulók között az összefüggések eltérőek, ami egyéb mechanizmusok szerepét valószínűsíti.

Tárgyszavak: roma kisebbség, középiskolai lemorzsolódás

JEL: J15, I20

Köszönetnyilvánítás:

Köszönettel tartozunk az OTKA-68523K projektnek kutatásunk támogatásáért.

Children of Roma and Uneducated Parents in Hungarian Secondary Schools

Gábor Kertesi - Gábor Kézdi

Summary

The paper looks at secondary school attendance and grade retention after 8th grade in Hungary. It makes use of panel data of the Hungarian Life Course Survey from 2006 through 2009. Three and a half years after finishing 8th grade, ninety per cent of the children are in school, three quarters on the continuous track in 12th grade. The corresponding figures for Roma children are only 60 and 40 per cent, respectively. Drop-outs and grade retentions are especially frequent in vocational training schools and evening schools; quite a few students switch between tracks; and drop-outs and evening school students do not have a second chance on the regular track. Standardized test scores in 8th grade are strong predictors of secondary school career, but the relation is different among the children of Roma and uneducated families, indicating the importance of other factors.

Keywords: Roma minority, secondary school drop-outs

JEL: J15, I20

Acknowledgement:

Funding from OTKA-68523K project is gratefully acknowledged.

BEVEZETŐ

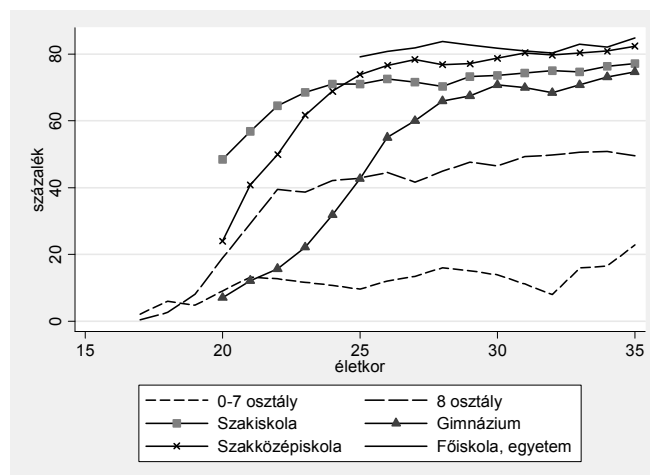
Magyarország két évtizede nem tud megbirkózni az ország súlyos foglalkoztatási gondjaival. A rendszerváltást közvetlenül megelőző és az azt követő években több mint egymillió munkahely megszűnt, és az aggregált foglalkoztatás zuhanásszerűen lecsökkent. Az ezredfordulót megelőző fél évtizedben némileg növekedett ugyan a foglalkoztatás, az azt követő évtizedben azonban alapvetően stabilizálódott az ország jelentős – mintegy 10 százaléknyi – foglalkoztatási lemaradása az Európai Unió átlagához képest (EU27: 65, Magyarország: 55 %).¹ A 2009. évi európai uniós adatok szerint Magyarország ugyan minden iskolázottsági csoportban le van maradva az unió átlagától, a foglalkoztatás képzettségigénye szerint azonban igen komoly különbségek vannak. A lemaradás nagy része az iskolázatlanok körében keletkezik: amíg a munkaképes korú (25-64 éves) korcsoportban a felsőfokú végzettségű munkaerő lemaradása 6,5 %, a középfokú iskolai végzettségűeké pedig 12,3 %, addig a csupán alacsony iskolázottsággal rendelkező munkavállalóké már csaknem eléri az ötven százalékot (pontosan 48%). A jelek arra utalnak, hogy a társadalom alacsony iskolázottságú alsó rétegeinek foglalkoztatása igen komoly akadályokba ütközik.

Mindez nem kizárólag a múlt öröksége. A munkaerőpiacon levő fiatal (20-35 éves), nappali tagozaton már nem tanuló népesség esetében is hasonló helyzetet tapasztalunk (lásd 1. ábra): az érintett korcsoport mindössze egy százalékát kitevő, teljesen iskolázatlan (8 osztályt sem végzett) csoportban a foglalkoztatás esélye egészen elenyésző (15-20 % körüli), a csak általános iskolát végzettek körében – ők már a korcsoport 12,5 százalékát teszik ki! – pedig csak 50 %. Azon fiatalok többségének, akik a mai Magyarországon nem tudnak valamilyen középiskolai végzettségre szert tenni, tartósan munkanélküli létre vagy rendszertelen foglalkoztatásra kell berendezkedniük. Ilyen kilátásokra számítva, igen nehéz társadalomba beilleszkedő életformát kialakítani. A foglalkoztatási esélyek szerint éles választóvonal rajzolódik ki a társadalomban a középiskola² valamelyik formáját elvégezni képes, illetve azt elvégezni nem képes rétegek között. A legalább középiskolai végzettségű fiatalok foglalkoztatása (bármelyik csoporté!) már az elfogadhatónak tekinthető 70-80 %-os tartományban mozog.

¹ http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/employment_unemployment_ifs/data/main_tables

² A „középiskola” szót a tanulmányban végig úgy használjuk, hogy a középfokú képzés *mindhárom* formáját – a szakiskolát, a szakközépiskolát és a gimnáziumot – egyaránt beleértjük.

Foglalkoztatási arányok Magyarországon a nappali tagozaton már nem tanuló 18-35 éves népesség körében, a 2006-2009 közötti években, százalékban



Forrás: KSH munkaerő-felvételek, 2006-2009 közti 16 hullámának egyesített egyéni adatbázisa. Egy megfigyelés: egy aktív (foglalkoztatott) versus nem foglalkoztatott) szakasz.

A helyzet azonban ennél bonyolultabb. A szakiskolai végzettségű, számarányában igen jelentős nagyságú (a fiatal korosztály 26 százalékát kitevő) csoport 70-75 % közötti foglalkoztatási esélye csak igen nyomott kereseti színvonal mellett tartható fenn. Mint a 2. ábra bal oldali paneljéből kiderül, a szakiskola négy évének elvégzése a 8 általános elvégzéséhez képest, még 10-15 évnyi munkatapasztalat után, a szakiskolát végzettek átlagában sem nyújt plusz 20 %-nál magasabb kereseteket. Az átlagosan meglehetősen alacsony hozam igen komoly belső heterogenitást takar. Mint a legfrissebb kutatásokból³ kiderül, a szakiskolát végzett foglalkoztatottak zöme (60 százalék) egyáltalán nem a saját szakmájában dolgozik. Közülük is igen sokan semmilyen szakképesítést nem feltételező segéd-, illetve betanított munkán dolgoznak. Mint Köllő (2009) kimutatta: a kilencvenes évek közepe óta eltelt időszakban egy sor képzetlen – alapjában 8 osztállyal is ellátható – foglalkozáson belül nagy arányú munkaerő-cserélődés ment végbe: az általános iskolát végzettek munkahelyeit több iskolai osztályt végzett, de döntően nem a saját szakmájukban dolgozó szakmunkások foglalták el, – olyan dolgozók, akik maguk sem nagyon találtak munkát az átalakuló gazdaságban, és komoly bérengedmény mellett hajlandók voltak gyakorlatilag szakképzetlen munkát vállalni. A szakmunkások benyomu-

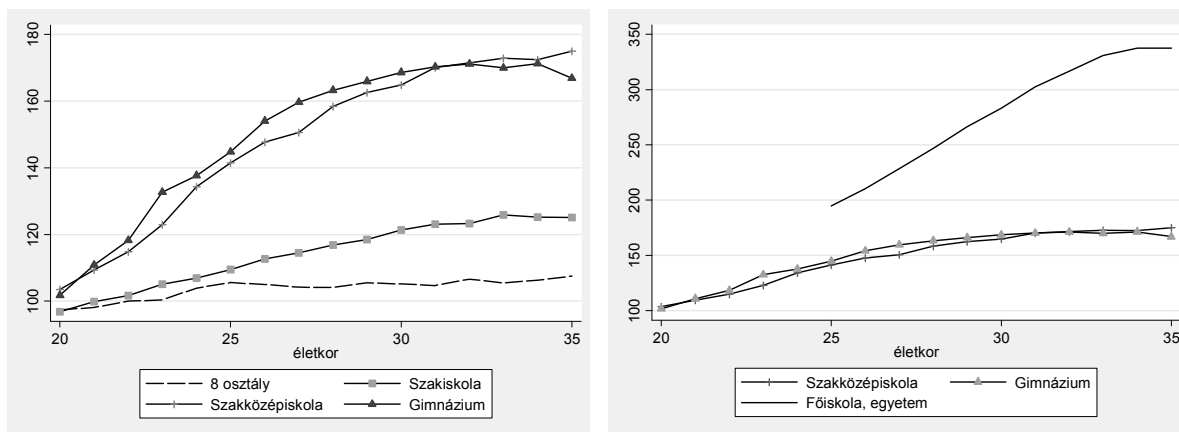
³ Kézdi – Varga (2007), Kézdi, Köllő és Varga (2008).

lása a képzetlen foglalkozásokba nem azt jelentette, hogy az illető foglalkozások képzettségigénye megemelkedett (bár némely foglalkozásokban ez is előfordult), hanem *döntően* azt, hogy a szakiskolát végzetteknek, nyomott keresetek mellett, szakmájuktól távoli munkakörökben sikerült csak megőrizniük a foglalkoztatásukat úgy, hogy ezzel párhuzamosan nagy számban szorítottak ki a szóban forgó állásokból – és *általában a foglalkoztatásból* – csak általános iskolai végzettségű dolgozókat.

A szakképzettséget igénylő (ipari, összeszerelő, gépkezelői stb.) foglalkozásokban ugyan nem tapasztalhatók ilyen jellegű munkaerőpiaci kiszorítási hatások – e foglalkozásokban egyaránt jelen vannak érettségivel nem rendelkező szakmunkások, illetve érettségivel rendelkező szakképzett munkavállalók –, a bérek tekintetében azonban hasonló tendenciák tapasztalhatók. A szakközépiskolai végzettek, *azonos szakmacsoporton belül* is jelentős (20-25 %-nyi) tiszta bérelőnyt könyvelhetnek el maguknak a szakiskolai végzettségűekhez képest.⁴

2. ábra

Bruttó havi átlagkeresetek Magyarországon a 20-35 éves foglalkoztatottak körében, a 2006-2009 közötti években, ezer forintban (vállalati és költségvetési szféra, teljes és részmunkaidős foglalkoztatottak)



Forrás: ÁFSZ bértarifa-felvételek, 2006-2009. Az adott évekre számított adatok, korévenként és iskolai végzettségi kategóriánként a négy évre átlagolva.

⁴ Lásd Köllő János előadását:

http://www.mszt.iif.hu/documents/Szakk%C3%A9pz%C3%A9s_2009_kollo.ppt.

A középiskolai végzettség tehát meghatározó jelentőségű a stabil foglalkoztatás szempontjából, a középiskola típusa pedig fontos alakítója az elérhető kereseteknek. A hátrányos helyzetű fiatalok, különösen pedig a roma fiatalok egészen a legutóbbi évtizedig elenyésző eséllyel jutottak szakiskolánál magasabb iskolai végzettséghez, sokan pedig semmilyen középfokú végzettséget sem szereztek. (Havas – Kemény – Liskó ((2002), Liskó (2002), (2005), Kertesi – Kézdi (2005)). Mindennek az az oka, hogy a középfokú oktatási intézmények számottevő lemorzsolódási veszteségekkel működnek. Hiába az a helyzet, hogy a nyolc osztályt sikerrel teljesítő fiatalok túlnyomó többsége folytatni kívánja a tanulmányait – beadja a jelentkezését valamilyen középfokú oktatási intézménybe, és többségében meg is kezdi a tanulmányait – a fiatalok egy része lemorzsolódik, és 20 éves korára középfokú képzettség nélkül marad. Az is sejthető, hogy a hátrányos helyzetű és a roma fiatalok az átlagnál lényegesen nehezebben tudnak – akár szakképzettséget is nyújtó képzés mellett – érettségit szerezni.

Igen nagy jelentősége van annak, hogy pontosan értsük a középiskolai lemorzsolódás és a munkaerőpiacon értékes érettségi megszerzésének mechanizmusait, illetve lássuk, hogy az oktatáspolitikai és a jóléti ellátó rendszer intézményei milyen módon képesek a lemorzsolódáshoz vezető folyamatokat megfordítani, illetve az érettségit adó képzés felé terelni a fiatalokat. A megfelelő társadalompolitikai beavatkozások megtervezéséhez elengedhetetlen a középiskolai kudarcokhoz vezető folyamatok pontos ismerete. E probléma súlyát és jelentőségét felismerve, az Educatio Kht. a 2006. évtől a középiskolai kudarcok mechanizmusainak feltárása céljából egy nagyméretű követéses vizsgálatot indított el. A kutatás egy olyan univerzumról igyekszik részletes információkat szerezni, amelyről korábban kevés megbízható ismerettel rendelkeztünk. A kutatás során véletlenszerű kiválasztásra került 10.000 nyolcadikos fiatal, aki a 2005/2006-os tanévben fejezte be általános iskolai tanulmányait. A panelvizsgálat az ő egyéni életpályájukat követi nyomon a tervek szerint a középiskolai pályafutásukon át egészen a munkába lépésükig.

Ebben a tanulmányban az Életpálya-felmérés 2006 és 2009 közötti első négy hulláma alapján vizsgáljuk a fiatalok középiskolai pályafutását. Mivel az iskolai kudarcok által különösen veszélyeztetett csoportoknak számítanak, külön figyelmet fordítunk az iskolázatlan szülők gyermekeinek, illetve a roma fiataloknak a sorsára. A középiskolából történő lemorzsolódás mellett számba vesszük az iskolatípusok közötti váltásokat, az évisméltléseket és a lemorzsolódottak visszajutási esélyeit is. Részletesen megvizsgáljuk azt is, hogy e folyamatokban milyen szerepet játszanak azok az alapkészségek, amelyeknek átadása az általános iskola feladata volt.

1. AZ ÉLETPÁLYA-FELVÉTELÉRŐL ÉS AZ ETNIKAI HOVATARTOZÁS MÉRÉSÉRŐL

Az Életpálya-felmérés tízezer fiatal életét követi nyomon 2006. ősztől évi rendszerességgel.⁵ A felmérés alapja a 2006 májusában 8. osztályos tanulók sokasága, akik kitöltötték az országos kompetenciamérés szövegértés és matematika tesztjeit, valamint családi háttérkérdőívét (a sokaság kiegészült a kompetenciatesztet nem, vagy más formában kitöltő sajátos nevelési igényű tanulókkal). A kiinduló minta tízezer fős. Mivel a felmérés egyik legfontosabb célja a középiskolai lemorzsolódás és általában az iskolai hátrányok elemzése, a mintában országos arányukhoz képest felül vannak reprezentálva az alacsonyabb kompetenciaeredményű és a sajátos nevelési igényű tanulók. Az elemzések során ezt az aránytalanságot megfelelő súlyok használatával kezeljük. Mintánk azt a 7929 tanulót foglalja magában, akik a felmérés mindegyik hullámában részt vettek.

Az Életpálya-felmérés első, 2006-os hullámának középpontjában a család szerkezetére és anyagi helyzetére, a megkérdezett tanulók kisgyermekkorára, egészségtörténetére, iskolatörténetére és középiskolai továbbtanulására irányuló kérdések álltak. A további adatfelvételi hullámok elsősorban az iskolai pályafutásra, illetve az iskolai lemorzsolódás mechanizmusaira összpontosítottak. Az Életpálya-felmérés a tervek szerint még legalább négy évig folyik, minden év őszen ugyanazon fiatalok és családjaik megkérdezésével.

A roma fiatalok pályafutásának vizsgálatához szükséges az etnikai hovatartozás mérése, ám ez a mai Magyarországon problematikus és kényes kérdés. A 2001. évi népszámlálás adatai szerint a hazai roma nemzetiségű népesség lélekszáma 190 046 fő, ami a teljes népesség 1,9 százalékát jelenti (a 15–39 éves korosztályban az arány 2,3 százalék). A népszámlálásban romának tekintették azt a személyt, aki a nemzetiségére irányuló kérdésre a roma/cigány nemzetiség megjelölésével válaszolt. A legfrissebb társadalomtudományi kutatási eredmények alapján azonban jól ismert, hogy ez az adat durván alulbecsüli a hazai roma népességet, amely a legutóbbi megbízhatónak tekinthető célzott felmérés alapján 600 ezer főre, azaz a népesség 6 százalékára tehető (Kemény – Janky – Lengyel (2004)). Mivel a romák körében a gyermekek száma lényegesen nagyobb, az időseké pedig lényegesen kisebb, mint a népesség egészében, a romák részaránya a fiatalabb korcsoportokban a 8-12 százalékot is elérheti.

Az Életpálya-felmérés a megcélzott korosztályra nézve országosan reprezentatív felvétel, így a romákra fókuszált célzott kutatások módszertanát nem követhette.

⁵ A felmérés 2006 és 2009 közötti eddigi négy hullámát a TÁRKI Társadalomkutatási Intézet Zrt. kérdezte le.

Az etnikai hovatartozást ezért egyszerűen – és a népszámláláshoz hasonlóan – a nemzetiségi-etnikai hovatartozás megkérdezésével mérte, az első és a második hullámban is. A kérdőív két ponton is eltért a népszámlálási módszertől. A kevésbé jelentős eltérés a megfogalmazásban volt: az etnikai hovatartozásra külön felhívta a figyelmet. A 2001. évi népszámlálás megfogalmazásában a kérdés így hangzott: „*Mely nemzetiséghez tartozónak érzi magát?*” Az Életpálya-felmérésben pedig így: „*Országunkban az emberek sokféle nemzetiséghez vagy etnikumhoz tartoznak. Ön milyen nemzetiségűnek tartja magát elsősorban?*” A fontosabb eltérés abban állt, hogy az Életpálya-felmérés a magyarországi nagymintás adatfelvételek közül először lehetővé tette a *kettős identitás* vállalását, rákérdezve a „másodsorban” vállalt nemzetiségi identitásra is. Az eredményeket az 1. táblázat mutatja.

1. táblázat

Az elsősorban vagy másodsorban önmagukat romának tartó szülők aránya az Életpálya-felmérés 1. és 2. hullámában, 2006 -2007 (%)

Etnikai identitás	Anya	Apa	Anya vagy apa
Elsőként jelölte meg a roma identitást az 1. hullámban	2,4	2,6	3,0
Másodikként jelölte meg a roma identitást az 1. hullámban	3,4	3,6	3,4
Csak a 2. hullámban jelölte meg a roma identitást, ott elsőként	0,5	0,5	0,5
Csak a 2. hullámban jelölte meg a roma identitást, ott másodikként	0,9	0,8	1,0
Egyik esetben sem jelölte meg a roma identitást	91,1	74,4	92,2
Nincs szülő vagy annak minden nemzetiségi-etnikai adata hiányzik	1,7	18,2	0,0
Összesen	100,0	100,0	100,0

Jól látható, hogy a másodsorban vállalt identitás alapján a roma szülők aránya magasabb, mint az elsősorban vállalt identitás alapján, a második adatfelvételi hullámban pedig további 2 százaléknyi tanuló szülei között volt olyan, aki romának tekintette magát első- vagy másodsorban. A kettős identitás vállalásának lehetősége tehát az önmagukat romának tekintő szülők számát legalább megkétszerezi, az újbóli kérdezés pedig további egyharmaddal növeli. A kettős identitás tartalma, az identitás, illetve a mérés időbeli stabilitása, valamint a családok etnikai összetétele olyan kérdések, amelyekkel ebben a tanulmányban nem foglalkozunk. A továbbiakban azokat a tanulókat tekintjük romának, akiknél legalább az egyik szülő (ha csak egyszülős a család, akkor az egyetlen együtt élő szülő) elsősorban vagy másodsorban romának tartotta magát az első vagy a második adatfelvételben. Az ilyen tanulók száma az – összesen 7929 fős – elemzési mintában kezdeti 734 fő volt, ami a megfelelő súlyokkal tekintve, 7,8 százalékos roma arányt jelent.

Ez az arány alatta marad az előzetes becslések alapján várt aránynak⁶, de csak kismértékben, és esetszámban is részletesen elemezhető mintát ad.

2. TOVÁBBTANULÁS, LEMORZSOLÓDÁS, ÉVISMÉTLÉS

A mintánkban szereplő tanulókat etnikai hovatartozás és a szülők iskolai végzettsége alapján két-két alcsoportra bontottuk. A roma tanulókhöz megfelelő kontrollcsoportot keresvén, iskolázatlan és nem iskolázatlan szülők által nevelt tanulókat különböztettük meg. Iskolázatlannak azt a szülőpárt tekintettük, amelyben egyik szülő iskolázottsága sem magasabb 8 osztálynál. Nem iskolázatlannak pedig azt, ahol legalább az egyik szülő iskolázottsága magasabb annál.⁷ Ez a meghatározás nagyjából a halmozottan hátrányos helyzetű tanulókat határolja körül, azzal a különbséggel, hogy itt – az államigazgatási gyakorlattól eltérően – a rendszeres gyermekvédelmi támogatás hiányát vagy meglétét figyelmen kívül hagytuk.

Mintánk etnikai hovatartozás és szülői iskolázottság szerinti összetételét az 1. táblázat mutatja, reprezentatív és teljeskörűsítő súlyokkal a 2006. májusi országos kompetenciamérés eredeti sokaságára felsúlyozva, illetve százalékos megoszlásban.

2. táblázat

A 2006. májusi országos kompetenciamérésen részt vett 8. évfolyamos tanulói népesség összetétele az Életpálya-felvétel 2006 őszi adatai alapján, reprezentatív teljeskörűsítő súlyokkal felsúlyozva

Etnikai hovatartozás	Iskolázatlan szülők*	Nem iskolázatlan szülők*	Összesen
Roma, fő (%)	5 582 (64)	3 118 (36)	8 700 (100)
Nem roma, fő (%)	9 641 (9)	92 619 (91)	102 260 (100)
Összesen, fő (%)	15 223 (14)	95 737 (86)	110 960 (100)

* „Iskolázatlan szülők”: ha egyik együttélő szülő iskolai végzettsége sem magasabb 8 osztálynál

⁶ A fent idézett Kemény-Janky-Lengyel (2004) tanulmány mellett az Országos Kompetenciamérés iskola-igazgatói becslései alapján is megbecsülhetjük a roma nyolcadikosok arányát abban az évben, amikor az Életpálya minta fiataljai nyolcadikosak voltak. Az igazgatói válaszok alapján az 1-8. évfolyamos roma tanulók arányára 12 százalékot becsülhetünk. Ha figyelembe vesszük a roma demográfia sajátosságait és az általános iskolán belüli lemorzsolódást, akkor a 8. évfolyamos roma tanulók körülbelüli arányára 10-11 százalékos becslést adhatunk.

⁷ Egyszülős háztartások esetén értelemszerűen az együttélő szülő iskolázottsága a mérvadó.

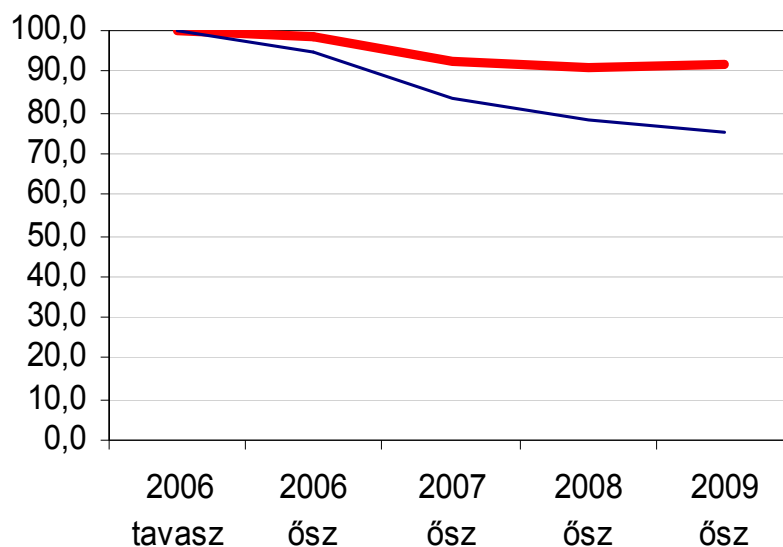
(ha csak egy együttélő szülő van, akkor az övé nem magasabb 8 osztálynál).
Minden egyéb esetben „nem iskolázatlan szülőknak” tekintjük a szülőket.

Az iskolázatlan szülők által nevelt tanulók száma a teljes sokaságban több mint 15 ezer fő, arányuk 14 százalék. A roma tanulók körén belül ez az arány lényegesen magasabb: a roma fiatalok csaknem kétharmada ebbe a nagyon hátrányos helyzetű csoportba tartozik. Összehasonlításként: a nem romák körében ez az arány valamivel 10 százalék alatt van. Az iskolázatlan szülők által nevelt tanulók zöme (csaknem kétharmada) nem roma tanulókból és valamivel több mint egyharmada roma tanulókból áll. Ha adatainkat a 7,8 százaléknyi roma tanuló arányról a realisabb 11 százalékra korrigálnánk úgy, hogy közben romaként azonosított tanulói csoport iskolázottság szerinti szülői összetételét rávetítenénk a hiányzó 3,2 százalékra, akkor az iskolázatlan szülők által nevelt tanulók etnikai összetételére nagyjából 50-50 százalékos megoszlást kapnánk.

Hogyan vette ez a tanulói évfolyam a középiskola akadályait? Milyen arányban vannak benn a középiskolában? Milyen arányban kellett a tanulók egy-egy részének évet ismételni? A 3. ábra a minta egészének pályafutását követi nyomon.

3. ábra

Továbbhaladás a középiskolában (a 2006 tavaszán 8. évfolyamos tanulók százalékában)

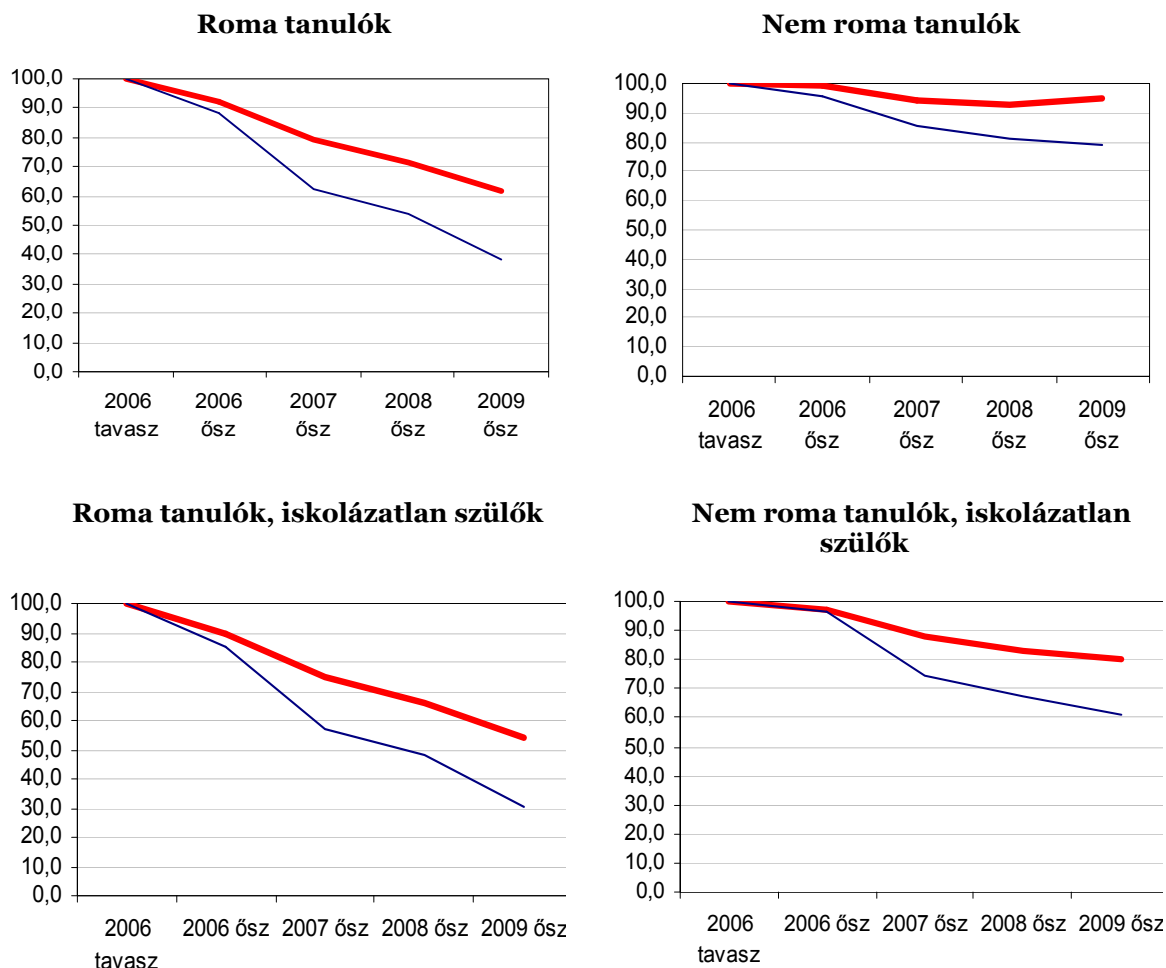


Vastag vonal: nappali tagozaton (szakiskolában, szakközépiskolában vagy gimnáziumban) tanuló.
Vékony vonal: nappali tagozaton tanuló, és nem ismételt egyszer sem évet.

Hogy az érintett kohorsz hány százaléka nem tanul tovább nappali rendszerű képzésben, azt a nappali tagozatos középiskolai rendszerben bent levők mindenkori arányát jelző vastag vonal és a 100 %-ot jelző vonal közti távolság mutatja. A nyolcadik évfolyam befejezése után másfél százaléki tanulói kivételével mindenki továbbtanul. A lemorzsolódások zöme az első és második középiskola tanév közé esik, utána a görbe ellaposodik. A 2009/10-es tanév első félévére az induló nyolcadikos kohorsz 91,6 százaléka maradt benn a rendszerben. A középiskolai aggregált lemorzsolódási⁸ ráta 7 százalékos a 2006 őszi középiskolába beiratkozottak százalékában. Az évisméltések aránya a vastag és a vékony görbe által jelzett százalékos arányok különbözeteként olvasható le az ábráról. Az évisméltők aránya a 2006 tavaszán nyolcadik évfolyamra járó tanulói népességhez viszonyítva 2009 ősziére 16,7 százalékot tesz ki. Összességében tehát a induló nyolcadikos állomány mindössze 75 százalékról mondhatjuk el, hogy négy évvel a nyolcadik évfolyam befejezése után, nappali képzésben bent van a középiskola valamilyen formájában, és egyszer sem kellett évet ismételnie. A hiányzó 25 százalékkal súlyos gondok vannak: vagy nincsenek bent az iskolában, vagy pedig bukdácsolva veszik az akadályokat.

⁸ Itt lemorzsolódásnak tekintjük azt az eseményt is, ha egy tanuló a nappali tagozatos képzésből átkerül esti vagy levelező képzésbe vagy magántanuló lesz.

**Továbbhaladás a középiskolában szülői iskolai végzettség és etnikai hovatartozás szerint
(a 2006 tavaszán 8. évfolyamos tanulók százalékában)**



Vastag vonal: nappali tagozaton (szakiskolában, szakközépiskolában vagy gimnáziumban) tanul.
Vékony vonal: nappali tagozaton tanul, és nem ismételt egyszer sem évet.

A 4. ábra etnikai és társadalmi csoportok szerint megbontva mutatja be ugyanezeket a folyamatokat. Jól látható, hogy a nappali tagozatos képzésben való részvétel tekintetében hatalmas különbség van a roma és nem roma tanulók között, akár kontrolláljuk a szülői iskolai végzettség szerinti különbségeket, akár nem. Amíg a roma tanulók 7-8 százaléka nem tanul tovább a nyolcadik osztály elvégzése után, addig ez az arány a nem roma tanulók körében 1 százalék alatt van. Az iskolázatlan szülők által nevelt tanulók körén belül csaknem ugyanilyen nagy különbséget találunk: romáknál 10 százalék, nem romáknál 2-3 százalék. Még ennél is nagyobb – szakadékszerű különbségek nyílnak meg roma és nem roma tanulók között a lemorzsolódás tekintetében. A nyolcadik osztályos induló roma

népességnek mindössze 62 százalékát találjuk a középiskola negyedik évében nappali tagozaton az iskolában, a nem roma tanulók 95 százalékos adatával szemben. Ugyanez a különbség az alacsony iskolai végzettségű szülői csoportban 65, illetve 80 százalék. A középiskolák tiszta veszteségét kifejező lemorzsolódási ráták értéke között hasonlóan nagy különbségeket találunk: 33 % (romák), 4-5 % (nem romák), 40 % romák, iskolázatlan szülők), 18 % (nem romák, iskolázatlan szülők). Az évismétlés tekintetében meglevő társadalmi és etnikai különbségek ennél kisebbek. Összességében a roma tanulók kevesebb mint 40 százalékáról mondhatjuk el, hogy bent van a középiskolában és évet sem kellett ismételnie, míg ugyanez az arány a nem roma tanulók esetében valamivel kevesebb, mint 80 százalék. Az iskolázatlan szülők gyerekeire szűkítve a sokaságot, ugyanezek az arányok nagyjából 30 és 60 százalékosak.

3. TOVÁBBTANULÁSI IRÁNYOK

A kohorsz iskolatípusok szerinti középiskolai továbbhaladásáról tájékoztat a 3. táblázat. A táblázat adatai becsült *állományi* adatok. Azt mutatják, hogy az adott általános iskolai végzős évfolyam ezer véletlenszerűen kiválasztott tanulójaiból hányat találunk egy, két, három, négy tanév elteltével a különböző iskolatípusok egymást követő évfolyamain, illetve, hogy hányan nem sikerült nappali tagozatos középiskolásnak maradnia.

A nyolcadik osztály elvégzése utáni továbbtanulás domináns iránya az érettségit adó képzés. Ilyen osztályba iratkozik be a végzős évfolyam több mint háromnegyede, és valamivel több mint 20 százalék megy szakiskolába. Az érettségit adó képzésen belül mintegy 5 százalékkal többen tanulnak tovább szakmát is adó szakközépiskolában, mint gimnáziumban. A nappali tagozatos középiskolai képzésből való lemorzsolódás viszonylag csekély, az évismétlés viszont meglehetősen gyakori. Az évismétlők többsége egy évfolyammal jár alacsonyabb osztályba kortársainál. Négy évvel a középiskola megkezdése után, az iskolatípusok szerinti 2009 őszi állományi létszámokhoz viszonyítva a legtöbb évismétlő diákot a szakiskolákban (28 %) találjuk, lényegesen kevesebbet a szakközépiskolában (18%), még kevesebbet, de mégsem elhanyagolható számút a gimnáziumokban (10-11 százalék).

**Ezer, 2006 tavaszán véletlenül kiválasztott nyolcadik évfolyamos tanuló
iskolai pályafutása a 2006/7 – 2009/10 közötti tanévekben,
az első félévek végén (ősszel), főben**

Évfolyam	2006	2007	2008	2009
Gimnáziumba járt, nappali tagozaton				
12. évf.				319
11. évf.			336	35
10. évf.		345	21	3
9. évf.	357	17	1	0
9-12. évf.	357	362	358	357
Szakközépiskolába járt, nappali tagozaton				
12. évf.				299
11. évf.			326	59
10. évf.		354	41	7
9. évf.	412	35	6	1
9-12. évf.	412	389	373	366
Szakiskolába járt, nappali tagozaton				
12. évf.				144
11. évf.			177	46
10. évf.		190	32	9
9. évf.	217	29	7	2
9-12. évf.	217	219	216	201
Estin, középiskolában tanult*				
–	1	7	8	10
8. évfolyamra járt				
–	4	8	10	0
Nem járt semmilyen iskolába				
–	8	16	35	66
Összesen	1000	1000	1000	1000

* Estin, levelezőn, magántanulóként összesen.

A 4. és az 5. táblázat az egész sokaságot, illetve az iskolázatlan szülők által nevelt diákokat roma és nem roma tanulókra megbontva mutatja ezeket az arányokat. A szülői iskolai végzettséggel kontrollálatlan adatok hatalmas különbségeket mutatnak. A nyolcadik évfolyam befejezése utáni továbbtanulást tekintve mérsékelt különbség tapasztalható a szakközép-iskolai beiskolázás arányaiban, nagyon nagy különbség mutatkozik azonban a két szélső póluson: a szakiskolai, illetve gimnáziumi beiratkozások terén.

**Ezer-ezer, 2006 tavaszán véletlenül kiválasztott nyolcadik évfolyamos roma,
ill. nem roma tanuló iskolai pályafutása a 2006/7 – 2009/10 közötti
tanévekben, az első félévek végén (ősszel), főben**

Roma tanulók					Nem roma tanulók				
Évfolyam	2006	2007	2008	2009	Évfolyam	2006	2007	2008	2009
Gimnáziumba járt, nappali tagozaton					Gimnáziumba járt, nappali tagozaton				
12. évf.				54	12. évf.				342
11. évf.			72	23	11. évf.			358	36
10. évf.		76	24	5	10. évf.		368	21	3
9. évf.	87	30	4	2	9. évf.	380	16	1	0
9-12. évf.	87	106	100	84	9-12. évf.	380	384	380	381
Szakközépiskolába járt, nappali tagozaton					Szakközépiskolába járt, nappali tagozaton				
12. évf.				144	12. évf.				312
11. évf.			184	56	11. évf.			338	60
10. évf.		196	45	7	10. évf.		368	40	7
9. évf.	332	51	3	1	9. évf.	419	34	7	1
9-12. évf.	332	247	232	208	9-12. évf.	419	402	385	380
Szakiskolába járt, nappali tagozaton					Szakiskolába járt, nappali tagozaton				
12. évf.				194	12. évf.				140
11. évf.			309	106	11. évf.			166	41
10. évf.		387	89	20	10. évf.		173	27	8
9. évf.	503	83	13	8	9. évf.	193	24	7	2
9-12. évf.	503	470	411	328	9-12. évf.	193	197	200	191
Estin, középiskolában tanult*					Estin, középiskolában tanult*				
-	6	24	34	22	-	1	5	6	9
8. évfolyamra járt					8. évfolyamra járt				
-	6	27	21	0	-	4	6	9	0
Nem járt semmilyen iskolába					Nem járt semmilyen iskolába				
-	67	125	204	359	-	3	7	20	41
Összesen	1000	1000	1000	1000	Összesen	1000	1000	1000	1000

* Estin, levelezőn, magántanulóként összesen.

A roma fiatalok fele szakiskolában tanul tovább, és 10 százaléknál is kisebb arányban tanul tovább gimnáziumban. Az érettségit adó képzésben való részvétel alacsony foka, illetve a gimnáziumi továbbtanulási forma mérsékelt aránya a szakközépiskolával szemben, a felsőfokú továbbtanulási tervek igen korlátozott mértékét jelzi.

Jelentős eltéréseket figyelhetünk meg az iskolázatlan szülők által nevelt tanulók csoportján belül is. Amíg az iskolázatlan családokban felnövő roma fiataloknak csak egyharmada tanult tovább érettségit adó képzésben, addig az iskolázatlan családok nem roma gyermekeinél ez az arány 50 százalék. A lemorzsolódottakat és évismétlőket leszámítva, 2009 őszén, négy évvel a középiskolai beiratkozás elteltével mindössze 11 százaléknyi érettségi előtt álló 12. évfolyamos gimnazista vagy szakközépiskolás roma tanulót találunk az iskolázatlan roma szülők gyermekei között, szemben a hasonló, szintén iskolázatlan szülők által nevelt nem roma tanulók 30 százaléknyi arányával. A lemorzsolódottak arányát tekintve pedig (mint azt a 4. ábrán is láthattuk) a különbség valóban drámai mértékű: az iskolázatlan szülők által nevelt tanulók csoportján belül több

mint 25 százalékponttal nagyobb valószínűséggel – több mint kétszer akkora eséllyel – sodródni ki a roma (46 %), mint a nem roma fiatalok (20 %) a nappali tagozatos iskolarendszerből.

5. táblázat

Ezer-ezer, 2006 tavaszán véletlenül kiválasztott nyolcadik évfolyamos, iskolázatlan szülők által nevelt roma, illetve nem roma tanuló iskolai pályafutása a 2006/7 – 2009/10 közötti tanévekben, az első félévek végén (ősszel), főben

Roma tanulók, iskolázatlan szülők					Nem roma tanulók, iskolázatlan szülők				
Évfolyam	2006	2007	2008	2009	Évfolyam	2006	2007	2008	2009
Gimnáziumba járt, nappali tagozaton					Gimnáziumba járt, nappali tagozaton				
12. évf.				29	12. évf.				74
11. évf.			47	24	11. évf.			76	12
10. évf.		51	21	0	10. évf.		93	7	4
9. évf.	54	31	6	3	9. évf.	84	11	2	0
9-12. évf.	54	82	74	56	9-12. évf.	84	104	85	90
Szakközépiskolába járt, nappali tagozaton					Szakközépiskolába járt, nappali tagozaton				
12. évf.				82	12. évf.				222
11. évf.			139	51	11. évf.			266	53
10. évf.		131	33	3	10. évf.		304	32	11
9. évf.	278	48	2	2	9. évf.	407	40	20	6
9-12. évf.	278	179	174	138	9-12. évf.	407	344	318	292
Szakiskolába járt, nappali tagozaton					Szakiskolába járt, nappali tagozaton				
12. évf.				190	12. évf.				318
11. évf.			322	120	11. évf.			382	79
10. évf.		412	104	26	10. évf.		407	62	16
9. évf.	558	99	13	7	9. évf.	482	74	20	3
9-12. évf.	558	511	439	343	9-12. évf.	482	481	464	416
Estin, középiskolában tanult*					Estin, középiskolában tanult*				
-	9	31	35	27	-	1	17	11	15
8. évfolyamra járt					8. évfolyamra járt				
-	5	29	17	0	-	5	11	26	0
Nem járt semmilyen iskolába					Nem járt semmilyen iskolába				
-	95	168	261	436	-	21	43	96	188
Összesen	1000	1000	1000	1000	Összesen	1000	1000	1000	1000

* Estin, levelezőn, magántanulóként összesen.

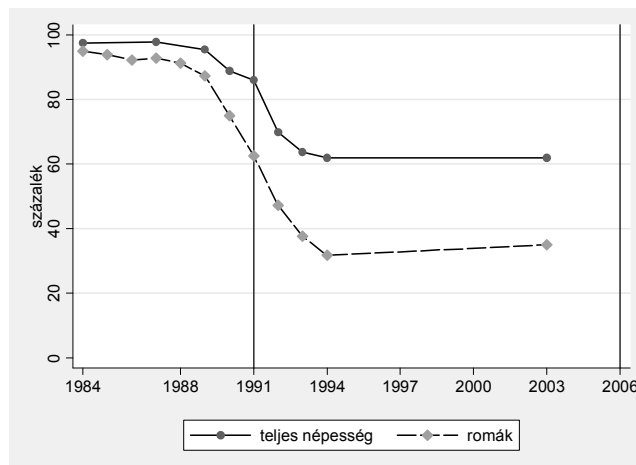
A jelenség okainak feltárása mélyebb elemzést igényel. Az azonban már a rendelkezésre álló ismereteink alapján is nyilvánvaló, hogy nem elégedhetünk meg az ún. „sajátos etnikai viselkedési mintákra” való felületes hivatkozással – mint az manapság gyakran megtörténik. Elegendő, ha arra az ismert tényre hivatkozunk, hogy a rendszerváltást követő foglalkoztatási leépülés milyen egyenlőtlenül érintette – azonos iskolai végzettség mellett is – a roma és a nem roma népességet. A 8 osztály végzettségű

férfi népességet és azon belül bármely korcsoportot alapul véve, *szakadékszerű – mintegy 25 százaléknyi – foglalkoztatási különbség* nyílt meg a teljes népesség és a roma munkavállalók között a rendszerváltást követő pár évben, ami azután tartósan meg is maradt. Az 5. ábrán a példa kedvéért az 1984-ben 20-24 éves férfi korcsoport – teljes népességre és romákra megbontott – foglalkozási élettörténetét mutatjuk be, amely nagy valószínűséggel az Életpálya-felmérés mintájához tartozó tanulók apáinak élettörténetét reprezentálja. Az Életpálya-felmérésben a szülők átlagos életkora a panel induló évében (2006-ban) 43 év volt, a nyolcadik évfolyamos gyerekek többsége ekkor 15 éves volt. Az apák 1984-ben átlagosan 21 évesek, a mintánkhoz tartozó fiatalok születésekor (1990-92 között) pedig 26-28 évesek voltak. Ezek voltak éppen azok a születési évjáratok, amelyek – ha megtapasztalhatták – már születésüktől fogva, egész kis gyermekkorukon át, folyamatosan megtapasztalták, hogy mit jelent tartósan állástalan vagy rendszertelen jövedelmekből megélni kényszerülő családokban felnőni.

5. ábra

Az 1984-ben 20-24 éves, nyolc osztályt végzett férfi munkavállalók foglalkoztatási életpályája 1984 és 2003 között

(az 1984-ben 20-24 éves korcsoport ennyi százalékának volt az 1984 és 2003 közötti években állása)



Források: romák esetében a 1993/4. és 2003. évi reprezentatív romafelvételek (az 1993/4. évi romafelvételnél egyéni visszatekintő munkatörténeti információk), a teljes népesség esetében az 1984. évi KSH mikrocenzus, az 1987., 1989. 1991. évi háztartásfelvételek, az 1990. évi népszámlálás, illetve az 1992-1994., valamint a 2003. évi munkaerő-felvétel egyéni mintáiból összeállított kvázi-paneladatok.

A szülők tartós állástalanságának és a családok tartós szegénységének intergenerációs hatásairól rendelkezésünkre álló hazai becslések (Kertesi-Kézdi (2005), (2007)) a kilencvenes évek derekán középiskolába jelentkező és felvett korcsoportoknál, tíz év szülői tartós munkanélküliség esetén – minden egyéb feltétel változatlansága mellett – nagyjából 20-25 százaléknyi továbbtanulási lemaradást jeleztek előre. Ezek a hatások nyilvánvalóan másként érvényesülnek tíz év elmúltával, amikor a tankötelezettség határát 18 évre emelték. A magasabb tankötelezettségi életkor rezsimjében a tartóssá váló szegénység hatásai máshová tevődnek át: az iskolázatlan szülők gyermekei közül azok, akiknek a családja állástalanságban és nagy szegénységben él, nagyobb valószínűséggel fog szakiskolában továbbtanulni, nagyobb eséllyel morzsolódik le a középiskolából, középiskolai pályafutása alatt kisebb eséllyel vált át szakiskolából érettségit adó iskolatípusba, illetve nagyobb eséllyel vált át érettségit adó iskolatípusból szakiskolába. Noha ezek a megfontolások nyilvánvalóan nem helyettesíthetik a probléma módszeres vizsgálatát, értelmes munkahipotézisként támpontokat adhatnak a további elemzésekhez.

4. ISKOLATÍPUSONKÉNTI LEMORZSOLÓDÁSI VESZTESÉGEK

Az egyes iskolatípusok *nettó* lemorzsolódási veszteségeiről úgy kaphatunk képet, ha *kizárólag* azoknak a tanulóknak az iskolai pályafutását követjük nyomon, akik 2006 őszén egy bizonyos iskolatípusba beiratkoztak. Az adott tanévekre számított *állományi* adatok ugyanis torzított képet adnak a lemorzsolódási trendekről, hiszen az iskolatípust váltó (és ezzel együtt évet ismétlő vagy nem ismétlő) diákok számának egyenlegét is magukban foglalják. A 6. táblázatban szereplő becslések kiküszöbölik ezeket a torzításokat.

**Mi történt a 2006. őszén a különböző iskolatípusokba nappali tagozaton
beiratkozott tanulókkal 2009 őszére?**

(i = szakiskola, k = szakközépiskola, g = gimnázium, %)

2009 őszi állapot?	Teljes sokaság	Roma tanulók	Nem roma tanulók	Iskolázatlan szülők	
				roma tanulók	nem roma tanulók
Szakiskolás 2006 őszén					
Szakiskolás nappalin, 12. évf.	53,0	30,4	58,0	27,9	49,8
Szakiskolás nappalin, évismétlő	15,1	19,4	14,1	19,9	11,8
Iskolatípust váltott: i → k	10,5	5,5	11,6	4,0	9,8
Iskolatípust váltott: i → g	1,0	0,0	1,3	0,0	1,1
Estis, levelezős, magántanuló lett	1,4	2,2	1,3	2,4	1,8
Lemorzsolódott	19,0	42,5	13,8	45,7	25,7
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Szakközépiskolás 2006 őszén					
Szakközépiskolás nappalin, 12. évf.	66,3	40,2	68,1	25,4	47,1
Szakközépiskolás nappalin, évismétlő	12,7	12,0	12,7	15,7	11,3
Iskolatípust váltott: k → i	12,2	21,3	11,6	24,7	27,5
Iskolatípust váltott: k → g	4,1	2,4	4,2	1,3	3,6
Estis, levelezős, magántanuló lett	3,6	21,7	2,4	29,1	9,0
Lemorzsolódott	1,1	2,4	1,0	4,0	1,5
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Gimnazista 2006 őszén					
Gimnazista nappalin, 12. évf.	83,5	50,3	84,3	36,2	68,2
Gimnazista nappalin, évismétlő	8,6	23,0	8,3	27,6	13,3
Iskolatípust váltott: g → i	1,5	5,9	1,4	11,1	7,6
Iskolatípust váltott: g → k	5,2	9,1	5,2	6,5	7,1
Estis, levelezős, magántanuló lett	0,4	10,7	0,2	18,6	3,9
Lemorzsolódott	0,7	1,0	0,6	0,0	0,0
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Az adatokból jól látszik, hogy a magyar középiskolai rendszer, mindenekelőtt a tanulók kb 22 százalékát kitevő szakiskolások esetén, igen nagy lemorzsolódási veszteségekkel működik. Ha lemorzsolódásnak csak az iskolai rendszerű képzésből való teljes kisodródást tekintenénk, és ha csakis a globális adatokra összpontosítanánk, akkor úgy tűnhetné, mintha az érettségit adó középiskolákban a tanulók megtartása többé-kevésbé sikeres lenne. Ez azonban távolról sincs így. Majdnem hasonló mértékű társadalmi-etnikai különbségeket találunk a szakközépiskolai és gimnáziumi képzési formákon belül is a lemorzsolódás *várható* kockázatának nagyon kitett esti, levelező képzésbe átkerülés arányait tekintve. Ha ez utóbbi tényezőt is beszámítjuk, akkor a szakközépiskola esetében a nappali tagozatos képzésből való kikerülés arányaiban 20 százaléknyi vagy annál is nagyobb különbséget találunk a roma és nem roma tanulók között, – akár a nyers adatokat, akár a szülői iskolai végzettséggel kontrollált adatokat

tekintjük. A gimnáziumban ez a nyers különbség 10 %-ot, az alacsony iskolai végzettségű csoporton belüli különbség pedig csaknem 15 %-ot tesz ki.

Az évisméltések az iskolatípusok hierarchiáján felfelé haladva ritkábbak. A társadalmi és etnikai különbségek a gimnáziumban nagyon jelentősek, a szakiskolában is tekintélyesek, a szakközépiskolában nem túl nagyok. Az érettségit adó iskolák iskolatípusváltásból adódó veszteségek – a szakiskolába való átiratkozások – különösen nagyok a szakközépiskolák esetében.

Összességében óriási különbségek vannak az iskolatípusok között a tekintetben, hogy milyen mértékben képesek tanulóikat a középiskola négy éve alatt *folyamatos előrehaladást biztosító pályán* tartani. A 2006 őszen beiratkozott gimnáziumi diákok 84 százalékát találjuk a gimnázium 12. évfolyamán, a szakközépiskolásoknak már csak a kétharmadát találjuk a szakközépiskola 12. évfolyamán (ezt csak kevésbé korrigálja az 4 százaléknyi tanuló, aki gimnáziumba ment át), a szakiskolásoknak pedig csak 53 százalékát látjuk a szakiskola 12. évfolyamán (jóllehet itt a legnagyobb a felfelé irányuló mobilitásból adódó korrekció: 11,5 %). A társadalmi, s még inkább a szülői iskolázottsággal kontrollált etnikai különbségek nagyon jelentősek. Az utóbbiak – a felfelé irányuló mobilitásból adódó korrekciók nélkül – a szakiskolában és a szakközépiskolában 22 százalékot, a gimnáziumban pedig már 32 százalékot tesznek ki! Ha e korrekciókat is számításba vesszük, akkor ez az eltérés a szakiskolában még nagyobb: 28 %. A középiskola bármelyik formája – bár iskolatípustól eltérő mértékben – igen kevésbé képes folyamatos előrehaladást biztosító pályán tartani az iskolázatlan szülők gyermekeit, és különösen gyenge határfokon képes ezt tenni az iskolázatlan családokban élő roma fiatalokkal.

5. MÁSODIK ESÉLY?

A továbbiakban megvizsgáljuk, milyen valószínűséggel történik meg tanulóinkkal egy-egy kedvező vagy kedvezőtlen esemény középiskolai pályafutásuk során. A 7. táblázatban megadjuk azoknak a tanulóknak az arányát a teljes sokaságban, illetve társadalmi és etnikai alcsoportokon belül, akikkel a szóban forgó események legalább egyszer megtörténtek a középiskola négy évében. A táblázatban szereplő számok feltételes valószínűségek, melyekben az esélyek az adott esemény feltételeinek százalékában vannak kifejezve.

Az évisméltéssel, illetve a magasabb, illetve alacsonyabb fokozatú iskolatípusra váltás esélyeiben hasonló arányokat látunk, mint az előzőekben. Jobban látszik viszont itt az a tendencia, hogy amíg a nem roma tanulók összességében *sokat nyernek* a középiskolai évfolyamok közötti iskolatípus-váltásokon, addig a roma tanulók (nagyjából ugyanolyan

arányokban) *sokat veszítenek az érettségit adó és érettségit nem adó képzési típusok közti váltásokon.* Ennek a diszparitásnak a zöme azonban összetételhatás: az iskolázatlan szülők gyermekei – akár romák, akár nem romák – egyaránt veszítenek az iskolatípusok közötti váltásokon, jóllehet a mértékek különböznek: a roma fiatalok veszteségei nagyobbak, mint a nem roma fiataloké.

Elszomorító jelenség *a második esély szinte teljes hiánya.* Aki valamilyen formában kisodródik a rendszerből, az nagy eséllyel kint is marad. A táblázat (7)-(10)-as soraiban kurzív betűkkel jelöltük a kisodródás csatornáit, a (11)-(13)-as sorokban pedig álló betűkkel az iskolarendszerbe való visszakerülés csatornáit. Jól láthatók a tendenciák: ahol a nappali képzésből iskolán kívülre kerülés esélye kicsi (4-5 %) – mint a nem roma tanulók esetében és a tanulók teljes mintájánál – ott a közvetlen visszakerülés valószínűsége is kicsi (14-19 %). Ahol pedig valódi tétje lenne a dolognak – a roma tanulóknál s még inkább az iskolázatlan szülők által nevelt roma tanulóknál –, akiknek az esetében a nappali képzésből iskolán kívülre kerülés esélye nagy (28-34 %), ott a közvetlen visszakerülés valószínűsége teljesen elhanyagolható (8-9 %). E kerülőutakat megjáró tanulók (tehát a kisodródó és utána visszakerülő) diákok aránya egyetlen esetben sem haladja meg a 3 százalékot.⁹

7. táblázat

Azoknak a tanulóknak az aránya, akikkel az alábbi események legalább egyszer megtörténtek, az adott események definíciójában megadott feltételek százalékában (feltételes valószínűségek)

„Esti” = esti vagy levelező képzés, illetve magántanulóvá nyilvánítás

Események	Teljes sokaság	Roma tanulók	Nem Roma tanulók	Iskolázatlan szülők gyermekei közül a	
				roma tanulók	nem roma tanulók
(1) Évismétlés*	18	30	17	31	23
(2) Saját iskolatípusban évismétlés*	15	25	14	26	19
(3) Érettségit adóból → Szakiskolába	13	30	12	34	30
(4) Szakiskolából → Érettségit adóba	25	13	28	11	19
(5) Gimnáziumból → Szakközépiskolába	11	17	10	12	19
(6) Szakközépiskolából → Gimnáziumba	8	6	9	4	6
(7) <i>Nappaliból → Iskolán kívülre</i>	5	28	4	34	15
(8) <i>Nappaliból → Estibe</i>	2	6	1	6	2
(9) <i>Estiből → Iskolán kívülre</i>	45	78	30	84	68
(10) <i>Iskolán kívülről → Iskolán kívülre</i>	82	89	76	90	88
(11) Iskolán kívülről → Nappaliba	14	8	19	9	12
(12) Iskolán kívülről → Estibe	4	2	5	2	2
(13) Estiből → Nappaliba	37	15	47	10	12

* Ugyanannak a tanulóknak az esetleges többszöri évismétlése esetén is csak egy évismétlővel számoltunk. Évismétlés (ill. saját iskolatípusban való évismétlés) esetén a referenciahalmaz a nappali tagozaton tanulók sokasága.

⁹ A legalacsonyabb értékű a nem roma tanulók esetében (0,7 %), a legmagasabb értékű az iskolázatlan szülők által nevelt roma tanulók esetében (3,0 %).

Pontosan ugyanezt látjuk a második esélyt szolgáló közbülső csatornán – az esti vagy levelező képzésen, illetve a magántanulói státuson – áthaladó tanulók esetében. Az esti, levelező képzési formába átkerülés esélye a nappali képzésből általában kicsi (1-2 %). Ez voltaképpen nem okoz túl nagy problémát a tanulók átlagánál, ahol a iskolarendszerből való kikerülés kockázata is kicsi (4-5%). Ahol viszont ez a kockázat különösen nagy – mint az iskolázatlan szülők által nevelt nem roma tanulók, a roma tanulók s még inkább az iskolázatlan szülők által nevelt roma tanulók esetében (sorrendben: 15, 28, 34 %) – ott igazán szembetűnő, mennyire *nem látja el második esélyt biztosítani hivatott feladatát* az esti és levelező képzés (súlya mindössze 2, 6, 6 %). S ha végül egy tanuló – *ritka eseményként* – a teljes kisodródás helyett mégis bekerülne egy második esélyt kínáló esti vagy levelező képzésbe, akkor nagy valószínűséggel az lesz a sorsa, hogy onnan végérvényesen lemorzsolódik. Ennek a kockázata a veszélyeztetett csoportokban, sorrendben: 68, 78, 84 %.

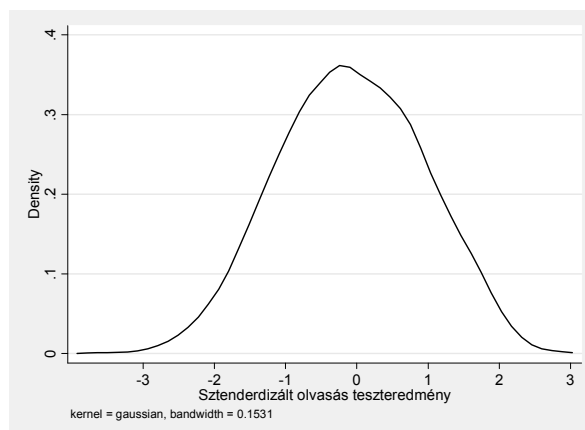
6. A SZELEKCIÓ MINTÁZATAI

Mivel az Életpálya-felmérésben szereplő nyolcadik évfolyamos diákokat a 2006. májusi országos kompetenciamérésben részt vevő tanulók sokaságából választottuk ki, mintánk előnyös – Magyarországon egyedülálló, és nemzetközi összehasonlításban is ritka – tulajdonsága, hogy a mintában szereplő valamennyi diák esetében ismerjük a teszteredményeket. Az SNI tanulók esetében csak az olvasás-szövegértési teszteredményeket, a többi tanuló esetében pedig a matematikai-logikai teszteredményeket is. Ennek a – középiskolai iskolaválasztást megelőző – információnak az ismerete lehetővé teszi, hogy részleteiben megvizsgálhassuk a mért alapkészségek szerinti szelekció mintázatait a középiskolai pályafutás sorsdöntő eseményeiben: a továbbtanulási irányok megválasztásában, az iskolatípusok szerinti lemorzsolódásban, az évismérlésben és az iskolatípus-váltásokban.

A teszteredmények közül az olvasás-szövegértési teszteredményeket használjuk, hogy ne veszítsük el a minta körülbelül 9-10 százalékát kitevő SNI diákokat sem.¹⁰ A olvasás tesztek sztenderdizált eloszlását a 6. ábra mutatja. A roma – nem roma teszteredmények eloszlásait a teljes mintában, illetve a iskolázatlan szülők által nevelt tanulók almintájában a 7 ábrán mutatjuk be.

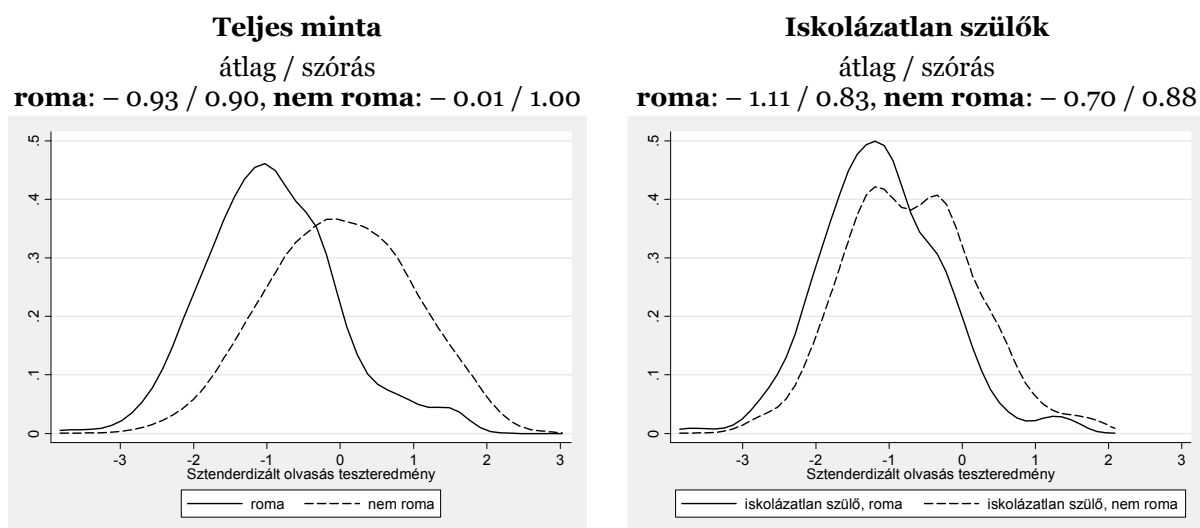
¹⁰ Az ebben a fejezetben szereplő összes számítást elkészítettük az olvasás és matematika teszteredmények átlagára is az SNI tanulókat nem tartalmazó szűkített mintára. E kompozit mutató alapján kapott eredmények nem különböztek lényegesen az olvasás-szövegértés teszteredmények alapján kapott eredményektől.

A 2006. évi 8. évfolyamos olvasás-szövegértési kompetencia-teszteredmények eloszlása a teljes mintában (átlag / szórás = - 0.08 / 1.02)



7. ábra

A 2006. évi 8. évfolyamos olvasás-szövegértési kompetencia-teszteredmények eloszlásai társadalmi és etnikai csoportonként



A roma - nem roma olvasás-szövegértési teszteredmények különbsége, a teljes mintára számolt szórás százalékában 90 %. Az itt nem tárgyalt matematikai teszteredményeknél a roma tanulók lemaradása nagyjából egy teljes szóráségség.¹¹ Összehasonlításként:¹² az Egyesült Államokban a fekete és fehér bőrű diákok közti

¹¹ A roma - nem roma teszteredmények különbségeinek okait egy másik tanulmányunkban (Kertesi - Kézdi (2010) elemezzük részletesebben.

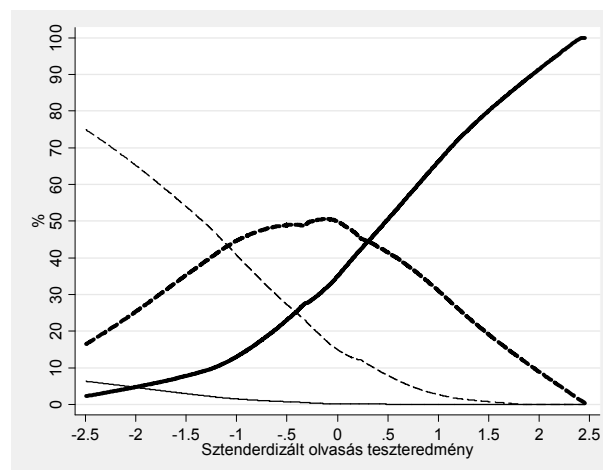
¹² Lásd a Phillips, Crouse és Ralph (1998) tanulmányának 258-261. oldalon szereplő 7A-1 táblázatot.

teszteredmény-különbség a megfelelő NAEP¹³ tesztek szórásának százalékában a nyolcvanas évek elején a 8. évfolyamra járó tanulók esetében szinte pontosan ekkora volt (matematikából 1,02, olvasás-szövegértésből 0,91 szóráségségnyi). Az iskolázatlan szülők által nevelt tanulók almintáján belüli különbség ennél lényegesen (átlagosan fél szóráségséggel) kisebb, de még mindig elég tekintélyes (0,4 szóráségségnyi).

Három problémát fogunk részletesebben megvizsgálni: (i) Milyen mértékben szabályozzák a nyolcadikos teszteredmények a középiskolai továbbtanulás irányainak megválasztását? (ii) Milyen eséllyel morzsolódnak le, ismételnék évet, illetve váltanak magasabb vagy alacsonyabb iskolatípusra a 2006 és 2009 között eltelt négy év során a különböző teszteredményű tanulók? (iii) Milyen eséllyel találjuk a különböző nyolcadikos teszteredményű tanulókat négy évvel az általános elvégzése után a középiskola különböző iskolatípusaiban, illetve a nappali tagozatos iskolarendszeren kívül?

8. ábra

2006 őszi továbbtanulási esélyek, iskolatípus szerint és a 8. évfolyamos olvasás-szövegértési kompetenciateszt-eredmények függvényében (teljes minta, nemparametrikus regressziók)



Az ábrán nem szerepelnek azok a tanulók, akik $\pm 2,5$ szóráségséggel átlag alatt, illetve átlag felett teljesítettek.

Folytonos, vékony vonal: Nem tanult tovább

Szagatott, vékony vonal: Szakiskolában tanult tovább

Szagatott, vastag vonal: Szakközépiskolában tanult tovább

Folytonos, vastag vonal: Gimnáziumban tanult tovább

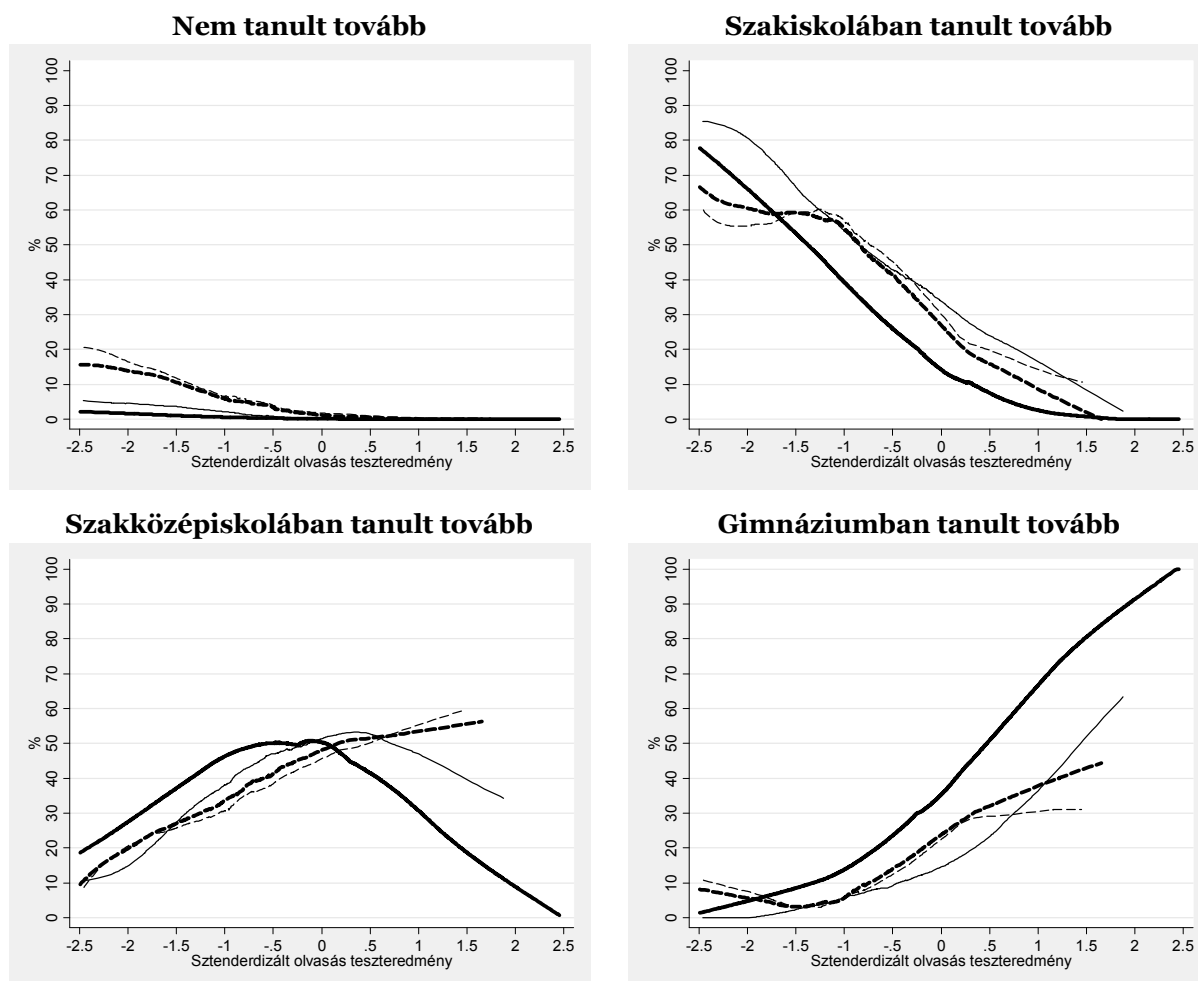
Az összefüggéseket nemparametrikus („lowess”) regressziókkal becsültük, ami az adott kompetenciaeredményhez tartozó százalékos továbbtanulási valószínűségeket függvényforma megkötése nélkül mutatja be. A nemparametrikus regressziók eredményeit grafikus formában közöljük. A 8. és 9. ábra grafikonjai azt mutatják, hogyan változnak a

¹³ NAEP = National Assessment of Educational Progress.

továbbtanulás irányát előrejelző valószínűségek a kompetenciaeredmények függvényében. Az ábrák a sztenderdizált kompetenciaeredmények $-2,5$ és $+2,5$ közötti szórástartományát vizsgálják. Ebben a tartományba esik a tanulók 95 százaléka. A $-1,5$ szóráségség alatti eredmények rendkívül rossznak, a $+1,5$ szóráségség feletti eredmények pedig kiemelkedően jónak számítanak. A továbbtanulási esélyeket meghatározó összefüggéseket a teljes mintára a 8. ábra, a társadalmi és etnikai csoportokra bontott összefüggéseket a 9. ábra mutatja.

9. ábra

2006 őszi továbbtanulási esélyek, iskolatípus szerint és a 8. évfolyamos olvasás-szövegértési kompetenciateszt-eredmények függvényében (társadalmi és etnikai csoportonkénti nemparametrikus regressziók)



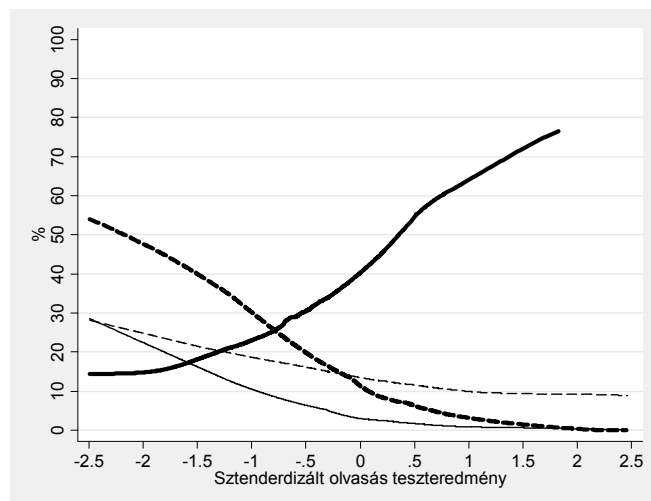
Az ábrán nem szerepelnek azok a tanulók, akik $\pm 2,5$ szóráségséggel átlag alatt, illetve átlag felett teljesítettek.
 Folytonos, vastag vonal: Nem roma tanulók
 Szaggatott, vastag vonal: Roma tanulók
 Folytonos, vékony vonal: Nem roma tanulók, iskolázatlan szülők (0-8 osztály)
 Szaggatott, vékony vonal: Roma tanulók, iskolázatlan szülők (0-8 osztály)

A 8. ábra grafikonjai szerint, erőteljes kompetenciaalapú szelekció zajlik a középiskolai továbbtanulás irányainak megválasztásakor. A gyenge képességűek jellemző iskolaformája a szakiskola, a jó képességűeké pedig a gimnázium. A teszteredmények függvényében e két továbbtanulási irányra tökéletesen inverz képet kapunk. A kettő között helyezkedik el a szakközépiskola, amely a közepes képességűek jellegzetes továbbtanulási formája. Az átlag alatti képességű tanulók, teszteredményeik emelkedésével egyre nagyobb arányban tanulnak tovább benne, az átlag fölöttiek pedig folyamatosan csökkenő mértékben. Ha például a nagyon jó képességű, +1 szórásegységhez tartozó tanulók iskolatípus szerinti eloszlását választjuk, akkor ott kétharmadnyi arányban gimnáziumban, 30 százalékos arányban szakközépiskolában és 4 százalékos arányban szakiskolában továbbtanuló diákokat találunk (olyan tanuló ezen a képességszinten gyakorlatilag nincs, aki nem tanult volna tovább). A másik póluson – mondjuk a -1,5 szórásegységhez tartozó tanulóknál – ennek az ellenkezőjét tapasztaljuk: nem tanult tovább 3 %, szakiskolában tanult tovább 55 %, szakközépiskolában és gimnáziumban tanult tovább 35 és 7 %.

A kompetenciaeredmények azonban eltérő szerepet játszanak a roma és nem roma fiatalok továbbtanulásában (lásd 9. ábra). Magának a továbbtanulásnak a valószínűsége mind a roma, mind a nem roma nyolcadikosok körében hasonlóan befolyásolja – az alacsony kompetenciaeredmények tartományában itt is, ott is nő annak az esélye, hogy valaki az általános iskola befejezése után nem tanul tovább –, a romák esetében azonban lényegesen erősebb az összefüggés, mint a nem romáknál, függetlenül attól, hogy az egész mintán vagy az iskolázatlan szülői almintán belül hasonlítjuk őket egymással össze. A kompetenciaeredmények szakiskolai továbbtanulásra gyakorolt hatása valamennyi csoport esetében negatív. A roma fiatalok azonban szinte minden teszteredmény-szinten magasabb arányban tanulnak tovább szakiskolában, mint a nem roma fiatalok. A különbség a -1 szórásegységnél a legnagyobb (kb. 15 %), onnan folyamatosan szűkülő, de még a nagyon jó képességűeket jelentő +1 szórásegység-szinten is 5 százaléknyi.

Igen jelentősek az eltérések az érettségit adó középiskolák tekintetében. Szakközépiskolába a nem roma tanulók közül leginkább a közepes, átlag körüli kompetenciaeredményű nyolcadikosok kerülnek. A roma fiatalok szakközépiskolai továbbtanulási valószínűsége ezzel szemben az átlag fölötti tesztartományban is folyamatosan nő. A legjobb eredményű roma tanulók domináns továbbtanulási iránya a szakközépiskola, míg a legjobb eredményű nem roma tanulóké a gimnázium. Az igazán jó kompetenciaeredményű roma fiatalok inkább tanulnak tovább szakközépiskolában, mint gimnáziumban: az +1 szórásegységhez tartozó teszteredményű roma tanulók 53 százaléka megy szakközépiskolába, és 38 százaléka megy gimnáziumba. Nem roma fiatalok esetén ugyanezek az arányok 30, illetve 67 százalék. *A gimnáziumi távolság a legjobb képességűek esetén csaknem 30 százalék!*

**Milyen valószínűséggel morzsolódnak le, ismételnék évet, illetve váltanak magasabb vagy alacsonyabb iskolatípusra a 2006 és 2009 közötti évek során a tanulók a 8. évfolyamon elért olvasás-szövegértési kompetenciateszt-eredményeiktől függően?
(teljes minta, nemparametrikus regressziók)**



Az ábrán nem szerepelnek azok a tanulók, akik ± 2.5 szórásegységgel átlag alatt, illetve átlag felett teljesítettek.

Folytonos, vékony vonal: Nappali tagozatról kikerült az iskolából (lemorzsolódott): 7. táblázat (7)-es sora.

Szaggyatott, vékony vonal: Saját iskolatípusában évfolyamot ismételt: 7. táblázat (2)-es sora.

Szaggyatott, vastag vonal: Érettségit adó iskolatípusból szakiskolára váltott: 7. táblázat (3)-as sora.

Folytonos, vastag vonal: Szakiskolából érettségit adó iskolatípusra váltott: 7. táblázat (4)-es sora.

A 10. ábra a vizsgált tanulói népesség egészére, a 11. ábra társadalmi csoportonként megbontva mutatja a 2006 őszi középiskolai beiratkozások és a 2009 őszi állapotok közötti sorsdöntő változások – a lemorzsolódás, a saját iskolatípuson belüli évismétlés, az érettségit adó iskolatípusból szakiskolára, illetve a szakiskolából érettségit adó iskolatípusra váltás – valószínűségeinek alakulását a nyolcadik évfolyamos olvasási-szövegértési teszteredmények függvényében.

Ami a kohorsz egészét illeti (lásd 10. ábra), az alacsony ($-2,5$ és $-0,5$ szórásegység közé eső) teszteredmények tartományában az általános iskola végére elért alapkészségek szintje erősen meghatározza a nappali tagozatos képzésből való *lemorzsolódás* esélyeit. A teszteredmények és a lemorzsolódás közti inverz összefüggés ebben a tartományban gyakorlatilag lineáris, és a szóban forgó gradiens meredeksége igen nagy: szórásegységenként 11-12 százalék! A $-1,5$ szórásegységhez tartozó készségi szinten, illetve az alatt teljesítő diákok *legalább* 15 százalékos eséllyel szelektálódnak ki az iskolarendszerekből (ennek a diákpulációnak a részaránya a teljes mintában kb. 13

százalék). Az átlag fölötti szövegértési tartományban a lemorzsolódás esélye gyakorlatilag elhanyagolható. Nem ez a helyzet az *évismétlésekkel*. A legjobb képességűek esetében is legalább 10 százaléknyi bukás-évismétlési aránnyal kell számolnunk, s ez az arány noha lassan, de monoton módon emelkedik, amint a teszteredmények romlanak. A *különböző szintű iskolatípusok közti pályakorrekciókat* teljesen egyértelműen a bemenetkori teszteredmények szabályozzák: a jó nyolcadikos teszteredményű szakiskolások nagy arányban váltanak át a középiskola éveiben gimnáziumra vagy szakközépiskolára (minél jobbak voltak a bemeneti eredmények, annál inkább), az érettségit adó intézményekben kezdő, gyenge szövegértésű diákok pedig nagy arányban váltanak át szakiskolai formára (minél rosszabbak voltak a bemeneti eredmények, annál inkább).

A kohorsz egészében érvényesülő átlagos erejű hatások mögött számottevő társadalmi különbségek rejlenek (11.ábra). A nagyon alacsony készségszintű ($-2,5$ és -1 szórás egység közé eső) roma tanulók¹⁴ *lemorzsolódása* konstans módon magas (35-40 %), az iskolázatlan roma szülők hasonlóan gyenge készségű gyermekeiére pedig még magasabb (40-50 %). A -1 szórás egység fölötti tartományban azután, a teszteredmények javulásától függően folyamatosan csökkennek a roma tanulók lemorzsolódási esélyei. A nem roma csoportokban ezzel szemben azt látjuk, hogy a lemorzsolódás a legrosszabb teszteredményszinten is alacsonyabb, mint a hasonló teszteredményű roma tanulóké, és az iskolarendszertől való kiszorulás kockázata folyamatosan csökken, amint a teszteredmények javulnak. A grádiensek annál meredekebbek, minél jelentősebb társadalmi hátrányokkal rendelkező csoportról beszélünk. Az *évismétlés* kockázata az átlagnál rosszabb szövegértésű roma tanulók csoportjában egy nagyjából állandóan magas (25-30 % közötti) szinten mozog, és csak az átlagos szint felett kezd meredeken csökkenni. A nem roma tanulók évismétlési esélyei ezzel szemben a szövegértési teszteredmények javulását követve, a teljes eloszlás mentén folyamatosan csökkennek.

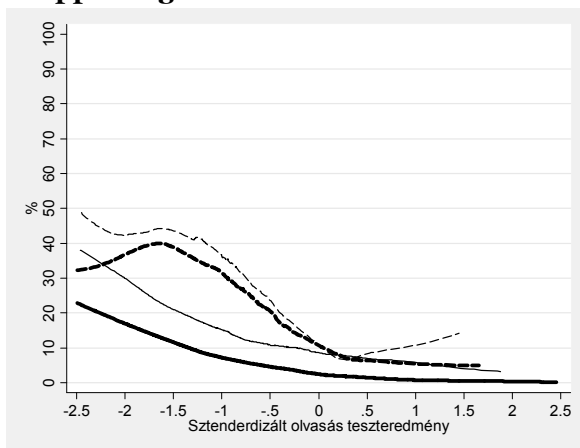
A középiskolás évek során – mint a 10. ábra alapján láthattuk – igen gyakori pályamódosításokra került sor, és azt is láttuk, hogy a lefelé vagy felfelé mobil diákok többsége olyan, aki a nyolc osztály elvégzése után (teszteredményei tanúsága szerint) nem jól mérte fel jövőbeli kilátásait. Azok a viszonylag gyenge képességű – mínusz 0,5 szórás egység alatti szöveg-értésű – tanulók, akik érettségit adó iskolákban kezdtek, 20-50 százalékban kényszerültek rá, hogy lemondva az érettségiről, szakiskolában folytassák a tanulmányaikat. Azok a viszonylag jobb képességű – plusz 0,5 szórás egység feletti szöveg-értésű – tanulók, akik szakiskolákban kezdtek, 50-75 százalékban váltottak át szakiskoláról érettségit vagy érettségit is adó képzésre.

¹⁴ Ez a roma tanulók majdnem 40 %-a!

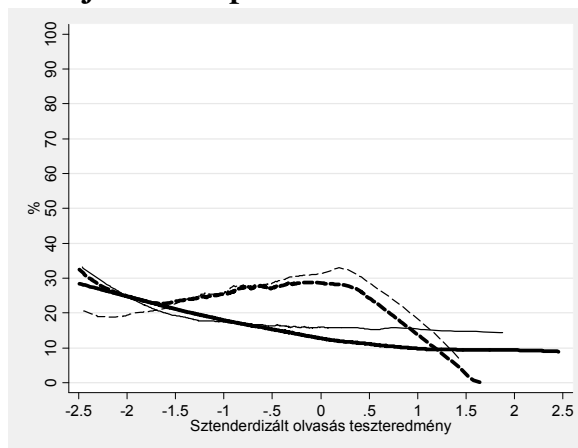
Milyen valószínűséggel morzsolódnak le, ismételnék évet, illetve váltanak magasabb vagy alacsonyabb iskolatípusra a 2006 és 2009 közötti évek során a tanulók a 8. évfolyamon elért olvasás-szövegértési kompetenciateszt-eredményeiktől függően?

(társadalmi és etnikai csoportonkénti nemparametrikus regressziók)

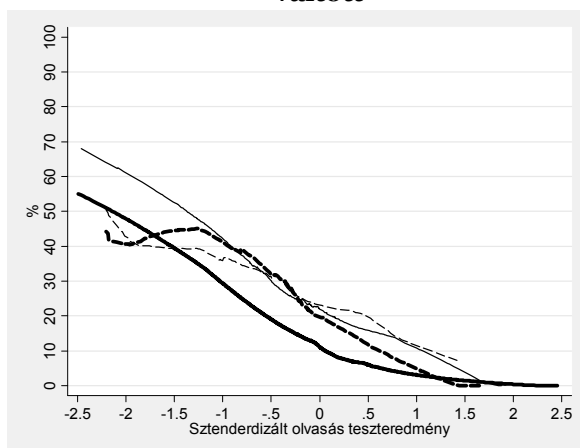
Nappali tagozatról kikerült az iskolából



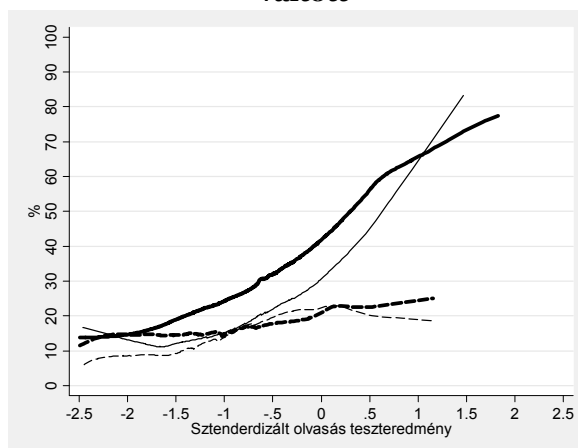
Saját iskolatípusában évet ismételt



Érettségít adó iskolából szakiskolára váltott



Szakiskolából érettségít adó iskolára váltott



Az ábrán nem szerepelnek azok a tanulók, akik ± 2.5 szórásegységgel átlag alatt, illetve átlag felett teljesítettek. Függőleges tengely: a 7. táblázatban szereplő (7), (2), (3), (4). események feltételes valószínűségei.

Folytonos, vastag vonal: Nem roma tanulók

Szaggatott, vastag vonal: Roma tanulók

Folytonos, vékony vonal: Nem roma tanulók, iskolázatlan szülők

Szaggatott, vékony vonal: Roma tanulók, iskolázatlan szülők

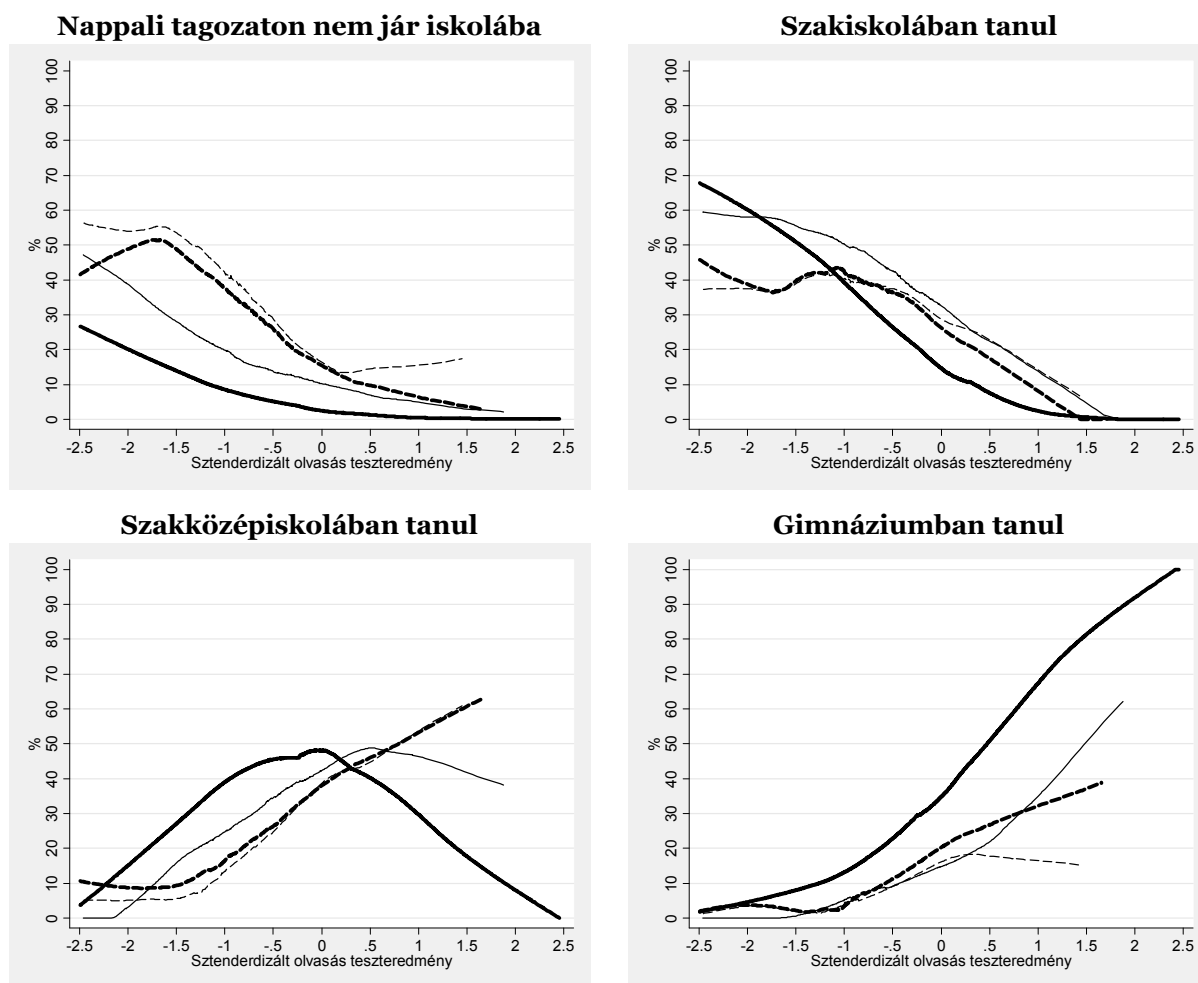
A különböző társadalmi csoportokhoz tartozó szakközépiskolások és gimnazisták lefelé (szakiskolába) irányuló pályamódosításának esélyei, kompetenciaredményektől függő trendjüket tekintve (lásd 11. ábra bal alsó panel) nem nagyon különböznek egymástól, habár a kockázat minden teszteredmény-szinten szisztematikusan nagyobb a hátrányosabb helyzetű társadalmi csoportokban, mint a teljes tanulói állományban. Az ellentétes irányú (felfelé irányuló) mobilitás trendjei azonban élesen divergálóak. Amíg

azok a jó képességű (pl. a +0,5 és +1 szórásstartományban levő) roma tanulók, akik valamilyen oknál fogva nem gimnáziumban vagy szakközépiskolában kezdték meg középiskolai pályafutásukat, mindössze 20-25 százalékos eséllyel korrigálták eredeti, kevésbé ambiciózus döntésüket, és iratkoztak át valamilyen érettségit adó középiskolába, addig ez az arány a hasonló képességtartományban, a nem roma tanulók körében 60-65 százalék. *Az azonos képességszint melletti pozitív pályakorrekció esélye 35-40 százalékkal alacsonyabb a roma tanulók számára!*

Az iskolai szelekció mintázatairól szóló okfejtésünket a 2009 őszi helyzet ismertetésével zárjuk. 12. ábránkon bemutatjuk, hogy az eddig elemzett folyamatok – az általános iskola elvégzése utáni továbbtanulás és a középiskola négy éve alatti események – együttesen milyen eredményre vezettek 2009 őszére. Ez az ábra arról ad számot, hogy milyen eséllyel találjuk a különböző nyolcadikos teszteredményű tanulókat négy évvel az általános elvégzése után a nappali tagozatos iskolarendszeren kívül, illetve a középiskola különböző iskolatípusaiban. A helyzetet társadalmi és etnikai csoportok összehasonlítására alkalmas bontásban mutatjuk be (a teljes mintát jellemző grafikonokat a Függelékben láthatjuk).

Milyen iskolatípusban tanul 2009 őszén, négy évvel az általános iskola elvégzése után a 8. évfolyamos olvasás-szövegértési kompetenciateszt-eredmények függvényében?

(társadalmi és etnikai csoportonkénti nemparametrikus regressziók)



Az ábrán nem szerepelnek azok a tanulók, akik $\pm 2,5$ szórásegységgel átlag alatt, illetve átlag felett teljesítettek.
 Folytonos, vastag vonal: Nem roma tanulók
 Szaggatott, vastag vonal: Roma tanulók
 Folytonos, vékony vonal: Nem roma tanulók, iskolázatlan szülők (0-8 osztály)
 Szaggatott, vékony vonal: Roma tanulók, iskolázatlan szülők (0-8 osztály)

Két fontos megfigyelést tehetünk. A teszteredményeknek abban a nagyon alacsony tartományában (a -1 szórásegység alatt), ahol a roma fiatalok több mint 70 százaléka teljesített, a fiatalok 40-50 százaléka négy évvel az általános iskola elvégzése után nincs jelen a nappali tagozatos képzésben, s így arra sincs sok esélye, hogy középfokú végzettséget szerezzen. A középiskolai kudarc – úgy tűnik – előre be van programozva a sikertelen általános iskolai pályafutásba. Hiába végzi el ma már a roma tanulók túlnyomó többsége az általános iskolát, és tanul tovább valamilyen középiskolában (zömében szakiskolában), ha az általános iskola nem látta el őket az alapkészségeknek azzal a minimumával, amely elegendő lenne arra, hogy sikerrel vegyék a középiskola akadályait.

Jelentős különbségeket találunk a másik póluson, a jó (az átlagnál egyharmad szórásegységgel jobb¹⁵) készségi szintű tanulók esetében is. Ezek a tanulók (romák és nem romák egyaránt) átlagosan a $+1$ szórásegység közelében teljesítenek.¹⁶ A roma tanulók 8,5 százaléka, a nem roma tanulók 40,5 százaléka esik ebbe a kategóriába. Ha valaki a szíven viseli a tehetséges hátrányos helyzetű és/vagy roma fiatalok sorsát, és azt gondolja, hogy a roma társadalom felemelkedésének egyik feltétele az, hogy kinevelődjön egy roma értelmiség, akkor nyilván különös gondot kell fordítania arra, hogy a roma fiatalság legjobb képességű tagjai minél nagyobb arányban juthassanak be az egyetemekre. Ez az esetek jó részében anyagi kérdés is, hiszen a szegényebb családok kevésbé engedhetik meg maguknak, hogy fiataljaik az érettségi után a keresetükkel ne járuljanak hozzá a család megélhetéséhez, sőt még az ő iskoláztatásuk jelentsen komoly anyagi terhet a családjuknak további négy-öt évig.

Az Életpálya-felmérés egyedülálló lehetőséget ad arra, hogy a középiskola negyedik évében járó jó képességű (többségében 12., kisebb részben 11. évfolyamra járó¹⁷) roma és nem roma diákok 2009 őszi iskolarendszerbeli helyét elemezve, az egyetemi továbbtanulás esélyeit latolgassuk. Hogy itt komoly problémák vannak, az a 12. ábráról is sejthető, a 8. táblázatban azonban a szóban forgó készségi tartomány egészére, explicit formában is bemutatjuk, hogy milyen jelentős mértékű e tekintetben is a roma tanulók lemaradása.

¹⁵ Mivel az olvasás-szövegértési teszt átlaga a teljes mintában -0.08 értéknél van, az átlagnál legalább egyharmad szórásegységgel jobbak a $+0.25$ szórásegység fölött teljesítenek.

¹⁶ Kis o -val jelölve a olvasás-szövegértési teszt változóját, r -rel pedig a roma tanulókat megkülönböztető $(0,1)$ változót, a jó képességű roma tanulók átlagos szövegértési teszteredménye ($E(o|r=1 \ \& \ o \geq 0.25) = 0.92$) gyakorlatilag nem különbözik a nem roma tanulókéitól ($E(o|r=0 \ \& \ o \geq 0.25) = 0.96$).

¹⁷ Az érettségi adó középiskolába járó, jó képességű roma és nem roma fiatalok alig különböznek abban egymástól, hogy hányad részük jár 2009 őszén még csak 11. évfolyamra. A roma fiatalok 15, a nem roma fiatalok 11 százaléka ilyen.

Hova járnak 2009 őszén az átlagnál legalább egyharmad szóráségyessel* jobb szövegértési készségű roma, illetve nem roma tanulók?

A tanulók etnikai hovatartozása	Kimaradtak az iskolából	Szakiskolába járnak	Szakközépiskolába járnak	Gimnázium-ba járnak	Összesen
Roma	11	10	55	24	100
Nem roma	1	3	31	65	100

* Nyolcadikos olvasási szövegértési teszteredmény $\geq +0,25$, átlagosan az ebben a tartományban teljesítő roma tanulóké = 0,92, a nem roma tanulóké = 0,96. Az érettségit adó iskolákba járó roma tanulók közül 15, a nem roma tanulók közül 11 százalék jár 12. évfolyamnál alacsonyabb évfolyamra.

Ha a valósághoz közeli egyetemi bejutási esélyeket vesszünk alapul – mondjuk 80 %-nyi esélyt a gimnáziumban és 40 százaléknyi esélyt a szakközépiskolában érettségizett tanulók esetében –, és ezt az adatot egységesen rávetítjük mindkét részpopulációra, akkor ez az egyszerű kalkuláció azt hozza ki, hogy amíg a jó képességű érettségizett nem roma tanulók 64 százaléka jut majd el várhatóan egyetemre, addig a *hasonlóan jó képességű* roma tanulóknak csak alig több mint 40 százaléka.¹⁸ Ha figyelembe vesszük, hogy a szóban forgó készségi szinten teljesítő roma tanulók abszolút száma nagyjából ezer fő¹⁹ lehet (miközben a hasonló teszteredményű nem roma tanulók száma több mint 40 ezer), akkor ez négyszáz roma fiatal felsőfokú továbbtanulását jelenti a korosztályból (szemben a csaknem 25 ezres nem roma tömeggel), amely körülbelül kétszázötven fővel (60 százalékkal) magasabb lehetne, ha ezek a tanulók a hasonlóan jó képességű nem roma társaikkal megegyező középiskolai pályát futnák be. E beszámolónak nem feladata az, hogy mélységében elemezze a tehetséges fiatalok középiskolai továbbtanulási irányát és esetleges lemorzsolódásuk okait. Nem vállalkozhat a hátrányos helyzetű és/vagy roma tanulók közül a jó képességűek tehetséggondozására hivatott középiskolai ösztöndíj- és mentorprogramok hatásosságának elemzésére sem. Elgondolkodtató azonban az, hogy a magyar társadalompolitika nem képes arra, hogy a társadalom leghátrányosabb helyzetű

¹⁸ Ez a *back-of-the-envelope* becslés a roma tanulók esetében a *legoptimistább forgatókönyvet* veszi alapul. A valóságban inkább arra számíthatunk, hogy a roma fiatalok egyetemi aspirációi lényegesen alacsonyabbak, mint a nem roma fiataloké. Erre utal az az tény is, hogy a 12. évfolyamra járó, 2010-ben érettségiző roma tanulók az Életpálya-felvétel mintájában lényegesen kisebb arányban jelölték meg mindkét érettségit adó iskolatípusban az egyetemi továbbtanulási célt, mint az érettségi előtt álló nem roma fiatalok (gimnazista nem roma tanulók: 86 %, roma tanulók: 64 %, szakközépiskolás nem roma tanulók: 42 %, roma tanulók: 25 %).

¹⁹ A jó szövegértési készségű roma tanulóakra kapott 8,5 százalékot a 2. táblázatban szereplő teljeskörűsített adatra (8700 főre) vetítve, 740 főt kapunk. Ha becslésünket, az összetétel változatlanóságának feltételezése mellett, a 7,8 százaléknyi roma tanuló arány helyett a reálisabbnak tűnő 11 százalék alapján számoljuk ki, akkor az abszolút szám nagyjából ezer fő lesz ($740 \cdot (11/7,8) = 1043$). Ha a teljeskörűsített becslést leszűkítjük arra a részre, amely a szóban forgó képességtartományból érettségit adó iskolába járt 2009-ben (79 %), akkor ez a szám alig haladja meg a nyolcszáz főt.

csoportjából egyetemre juttasson érettségizett évfolyamonként körülbelül még kétszázötven roma fiatal, akiknek képességeik alapján ott lenne a helyük.

7. ÖSSZEGRZÉS

Tanulmányunk a szakirodalomban elsőként számolt be a magyar középiskolai rendszer működéséről egy teljes nyolcadikos évfolyam középiskolai pályafutását követő, esetszámát tekintve nagy, reprezentatív mintán. A pályakövetésre kiválasztott évfolyam 2006 nyarán fejezte be az általános iskolát, és a legutolsó (2009 őszi) megfigyelésünk szerint, optimális esetben a középiskola 12. évfolyamán tanult. Az eddigi adatfelvételi hullámok tanúsága szerint az induló évfolyamnak csak a háromnegyede van ezen a folyamatos előrehaladást biztosító pályán. A tanulók egynegyedével – az érintett alapsokaság 110 ezer tanulójaiból 26-27 ezer tanulóval! – komoly gondok vannak: lemorzsolódtak vagy évismétlőként alacsonyabb évfolyamokon tanulnak. E kudarcos középiskolai életpályák aránytalanul nagymértékben jellemzik a társadalom hátrányos helyzetű családjaiból jövő tanulókat: az iskolázatlan szülők gyermekeit és a roma tanulókat.

Különösen nagy mértékű az iskolai leszakadás a roma tanulók körében, még a hasonlóan alacsony iskolázottságú nem roma családok gyermekeihez képest is. E kudarcok hátterében minden bizonnyal ott van a roma szülői generációt aránytalan mértékben sújtó munkanélküliség, szegénység és társadalmi kitaszítottság. Bármi legyen is az ok, a következmény nyilvánvaló: a roma népesség *relatív* iskolai lemaradása a rendszerváltás után született új generációkban reprodukálódni látszik. Bár azt még nem tudhatjuk, hogyan fog lezárulni a 2006 nyarán az általános iskolából kilépő korosztály középiskolai pályafutása, az már három és fél tanév adataiból is nyilvánvaló, hogy e folyamatok nagy vesztesei a roma fiatalok lesznek: a középiskolai végzettséget nem szerzők aránya körükben a *kilenc-tízszere*sé is lehet annak, mint ami a nem roma többséghez tartozó tanulókat jellemzi majd akkor, amikor – 2011 őszén – a pályakövetésben részt vevő tanulói évjárat *lezárult* középiskolai pályafutásáról teljes képet kapunk. Hasonlóan nagy relatív hátrányokra számíthatunk a munkaerőpiaci érvényesülés szempontjából sikerrel kecsegtető, érettségit adó képzési formákban is: a roma fiatalok körében aligha lesz 2011-re 20-25 százaléknynál magasabb az érettségizettek aránya, míg ugyanez az arány a többségi tanulók esetében bizonyára el fogja érni a 70 százalékot. Az alacsony iskolázottságú családok²⁰ (roma és nem roma) gyermekeinek – az általános iskolás

²⁰ Ahol egyik szülőnek sincs 8 osztálynál magasabb iskolai végzettsége.

gyerekállomány legalább 15 százalékának²¹ – az eredményei közelebb fognak esni a roma tanulók adataihoz, ami évtizedekre előre vetíti a hátrányos helyzetű társadalmi csoportok tartós állástalanságát, társadalomból való kiszorulását és a magyar társadalom alapvető szétszakítottságát.

Az Életpálya-felmérés egyik nagy újdonsága, hogy a középiskolai pályafutás minden fontos eseményét – az iskolaválasztást, a lemorzsolódást, az évismétlést, a középiskola-típusok közti pályamódosításokat – össze lehet kötni az általános iskolában megszerzett kompetenciák szintjével. Tanulmányunk talán legfontosabb megállapítása az, hogy a középiskolai kudarcok mélyen összefüggnek az általános iskolában megszerezhető alapkészségek súlyos hiányosságaival. Az országos kompetenciamérések 2006 és 2009 közötti, eddigiekben ismertté vált adataiból – összesítve több mint félmillió általános iskolás tanuló egyéni adataiból – leszűrhető egyöntetű tapasztalatok alapján nyilvánvaló: az általános iskola nyolc osztálya a tanulók 20-25 százalékát nem látja el a középiskola elvégzéséhez szükséges – olvasás-szövegértési, matematikai-logikai – alapkészségek minimális szintjével, és ezzel minden születési évjáratból több tízezernyi fiatal számára szinte előre beprogramozza a középiskolai pályafutás és a felnőtt élet kudarcait. A középiskola sikere igen jelentős mértékben az általános iskolán és az azt megelőző éveken (az óvodai éveken) múlik²². A magyar közoktatás nem készült föl rá, hogy a felnőtt társadalom alsó negyedét sújtó iskolázatlanság és erőforráshiány következő generációt érintő következményeit konstruktív módon kezelni tudja, és jelenlegi állapotában nem is képes rá, hogy ezekkel a súlyos problémákkal megbirkózzon. A harmadik évezred nagy kihívása, hogy a magyar közoktatás – felzárkózva a skandináv, a japán, a dél-koreai, a tajvani, a szingapúri, az ausztrál iskolákhoz és a világ más haladó iskolarendszereihez – meg tudja-e tenni ezt a lépést. Húsz évvel a rendszerváltás után ideje, hogy ebbe a munkába belefogjunk.

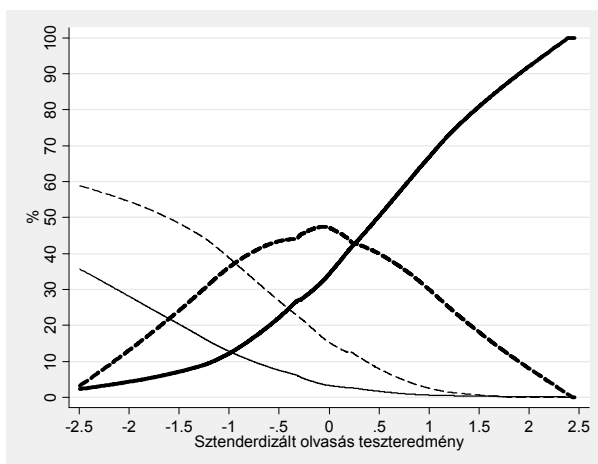
²¹ Az Életpálya-felmérés adatai szerint ennek a népességnek az aránya a 2006-ban nyolcadik évfolyamos tanulók körében 14 %. Az ezredforduló után született évjáratokban *ez az arány biztosan magasabb*, hiszen az iskolázatlan szülő családokban az átlagos gyerekszám-csökkenés mértéke kisebb, mint a társadalom többi rétegében, ami az arányt fölfelé mozdítja el. Ez a – becslésünk szerint minimum – 15 százaléknyi réteg, az Életpálya-felmérés teljeskörűsített adatait alapul véve, nagyjából fele-fele részben roma és nem roma gyerekekből áll.

²² Ezzel természetesen a legkevésbé sem szeretnénk felmenteni a középiskolákat az alól a felelősség alól, hogy a maximálisat próbálják kihozni a hozzájuk járó tanulókból. Ha gyenge alapkészségekkel érkeznek sokan az iskolájukba, akkor azokból. Noha a visszajelzés a gyengén teljesítő tanulók általános iskoláiba helyes és jogos, ez nem lehet indok valamiféle pedagógiai fatalizmusra („ezekkel a gyerekekkel már nem lehet mit kezdeni”). Az alapkészségek tekintetében súlyos lemaradásokkal küszködő középiskolai tanulók iskoláinak legfontosabb feladata – megítélésünk szerint – éppen az, hogy a megfelelő pedagógiai eszközökkel megpróbálják ezt a lemaradást az elviselhető mértékre csökkenteni.

HIVATKOZÁSOK

- Havas Gábor – Kemény István – Liskó Ilona (2002): *Cigány gyerekek az általános iskolában*. Új Mandátum Kiadó, Budapest.
- Kemény István – Janky Béla – Lengyel Gabriella (2004): *A magyarországi cigányság 1971 – 2003*. Gondolat kiadó, Budapest.
- Kertesi Gábor – Kézdi Gábor (2005): „A foglalkoztatási válság gyermekei. Roma fiatalok középiskolai továbbtanulása az elhúzódó foglalkoztatási válság idején”. In: Kertesi Gábor: *A társadalom peremén*. Osiris, Budapest.
- Kertesi Gábor – Kézdi Gábor (2007): „Children of the Post-Communist Transition. Age at the Time of the Parents’ Job Loss and Dropping out of Secondary School”. *The Berkeley Electronic Journal of Economic Analysis and Policy*. Vol 7. Issue 2 (Contributions), Article 8.
- Kertesi Gábor – Kézdi Gábor (2010): „The Roma – non Roma Test Score Gap in Hungary”. kézirat.
- Kézdi Gábor – Varga Júlia (2007): „Téveszmék és álterápiák”. *Figyelő*, 2007. január 11.
- Kézdi Gábor – Köllő János – Varga Júlia (2008): „Az érettségit nem adó szakképzés válságtünetei”. In: Fazekas Károly – Köllő János (szerk.): *Munkaerőpiaci tükör 2008*. MTA KTI és OFA, Budapest.
- Köllő János (2009): *A pálya szélén. Iskolázatlan munkanélküliek a poszt-socialista gazdaságban*. Osiris, Budapest.
- Liskó Ilona (2002): *Cigány tanulók a középfokú iskolákban*. Kutatás közben sorozat, 234. kötet, Oktatókutató Intézet, Budapest.
- Liskó Ilona (2005): *A roma tanulók középiskolai továbbtanulása*. Kutatás közben sorozat, 268. kötet, Felsőoktatási Kutatóintézet, Budapest.
- Phillips, Meredith – Crouse, James – Ralph, John (1998): „Does the Black-White Test Score Gap Widen after Children Enter School?” In: Jencks, Christopher – Phillips, Meredith (eds.): *The Black-White Test Score Gap*. Brookings Institution Press, Washington.

**Milyen iskolatípusban tanul 2009 őszén, négy évvel az általános iskola elvégzése után a 8. évfolyamos olvasási-szövegértési kompetenciateszt-eredmények függvényében?
(teljes minta, nemparametrikus regressziók)**



Az ábrán nem szerepelnek azok a tanulók, akik $\pm 2,5$ szórásegységgel átlag alatt, illetve átlag felett teljesítettek.

Folytonos, vékony vonal: Nappali tagozaton nem jár iskolába

Szaggatott, vékony vonal: Szakiskolában tanul

Szaggatott, vastag vonal: Szakközépiskolában tanul

Folytonos, vastag vonal: Gimnáziumban tanul

A sorozat korábban megjelent kötetei

2009

Istvan Gábor R.: Experience-earnings profile and earnings fluctuation: a missing piece in some labour market puzzles? BWP 2009/01

Anna Lovász – Mariann Rigó: Who Earns Their Keep? An Estimation of the Productivity-Wage Gap in Hungary 1986-2005. BWP 2009/02

Köllő János: Miért nem keresnek állást a magyar munkanélküliek? Hipotézisek az Európai Munkaerőfelvétel adatai alapján. BWP 2009/03

Bálint Mónika - Köllő János - Molnár György: Összefoglaló jelentés a KSH-ONYF adatfelvételről. BWP 2009/04

Gábor R. István: "Minimálbér-paradoxon" - versenyzői munkaerőpiacon? Egy gondolat kísérlet tanulságai. BWP 2009/05

Kertesi Gábor - Kézdi Gábor: Általános iskolai szegregáció Magyarországon az ezredforduló után. BWP 2009/06

Szilvia Hámori: Employment convergence of immigrants in the European Union. BWP 2009/07

Gábor Kőrösi: Innovation and Rent Sharing in Corporate Wage Setting in Hungary. BWP 2009/08

2010

Surányi Éva - Kézdi Gábor: Nem kognitív készségek mérése az oktatási integrációs program hatásvizsgálatában. BWP 2010/01

Kézdi Gábor - Surányi Éva: Mintavétel és elemzési módszerek az oktatási integrációs program hatásvizsgálatában, és a hatásvizsgálatból levonható következtetések. BWP 2010/02

A Budapesti Munkagazdaságtani Füzetek a Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézetében működő Munkapiaci Kutatások valamint a Budapesti Corvinus Egyetem Emberi Erőforrások Tanszékének közös kiadványa. A kiadványsorozat angol nyelvű füzetei **“Budapest Working Papers on the Labour Market”** címmel jelennek meg. A kötetek letölthetők az MTA Közgazdaságtudományi Intézet honlapjáról: <http://www.econ.core.hu>